

ЎЗБЕКИСТОН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ВАЗИРЛИГИ  
САМАРҚАНД ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ИНСТИТУТИ

Қоракўлчилик хўжаликларида  
чорвачилик маҳсулотларига  
бирламчи ишлов бериш бўйича  
чорвадор-фермерлар учун  
ҚЎЛЛАНМА

САМАРҚАНД—1998

**МУАЛЛИФЛАР:**

Қорақўлчилик кафедрасининг мудир, профессор  
С.Ю.Юсупов, катта ўқитувчиси Р.Х.Рўзимуродов ва  
илмий ходими Д.А.Бисерова

агроөсаноат  
г бириччи  
ичев.  
ичлик илмий-  
теришунослик  
лиги, қишлоқ  
омзоди

11/17

27.5.80

11/17

Ушбу қўлланма турли тоифа қорақўлчилик хўжаликларида тайёр-  
ланадиган асосий чорвачилик маҳсулотларини тайёрлаш, уларга бир-  
ламчи ишлов бериш, амалда бўлган тайёрлов андозалари асосида улар-  
ни хиллаш, тез-тез учраб турадиган иллатлар ва уларнинг олдини олиш  
муаммоларига бағишланган. Қўллама турли тоифа қорақўлчилик хўжа-  
ликларининг раҳбарлари ва мутахассислари, асосий ишлаб чиқарувчи-  
лар бўлган фермерлар учун, тайёрлов идоралари ходимлари учун, қиш-  
лоқ хўжалиги учун мутахассис тайёрловчи олий ўқув юртлири, ўрта  
махсус ўқув ва лицейларнинг студентлари учун мўлжалланган.

Қўлланма қорақўлчилик кафедраси жамоасининг 1996й 23 апре-  
рел куни булган № 7 йиғилишида, қорақўлчилик факультети ихтисос-  
лашган кафедралар услубий комиссиясининг 1996й 24 апрель куни бул-  
ган № 4 йиғилишида ва Ф.Хўжаев номидаги Самарқанд қишлоқ хўжалик  
институтини олимлар кенгашининг 1996 йил 26 апрель куни булган ма-  
жлисида муҳоқима қилиниб маъжулланган.

Қўлланманинг сифатини яхшилашга қаратилган таклифларнинг  
қуйидаги маъзилгоҳга яборилиши сўралади:

703003 Самарқанд шаҳри, Мирзо улугбек номи куча, 77 уй.

Библиотека

СамСХИ

№ 32482/4

Ўзбекистон ўз мустақиллигини эъмон қилганига ҳам бешинчи йил кетмоқда. Ана шу йиллар ичида халқ хўжалигининг барча жабҳаларида бозор иқтисодига ўтишга қаратилган туб ислохотлар амалга оширилди ва оширилмоқда.

Республикамиз Президентининг таъбири билан айтилганда "... иқтисодий ислохотлар биринчи босқичининг фойда муҳим вазифаси давлат мулкни монополизмини тугатиш ва бу мулкни хусусийлаштириш ҳисобига кўп уқладли иқтисодиётни шакллантиришдан иборат эди."

Дарҳақиқат бу борада анчагина ишлар қилинди, жумладан давлат тасарруфидан чиқарилган хўжаликлар ўрнида кўп миқдордаги турли мулкчилик шаклларига асосланган ишлаб чиқариш корхоналарининг вужудга келиши, ишлаб чиқариш воситаларининг ҳақиқий эгаларига берилиши бозор иқтисоди томон ташланган катта қадам бўлди.

Ҳозирги кунга келиб тайёрланаётган жами қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 55 фоиздан кўпроғини хусусий мулкчиликка асосланган хўжаликлар етиштирмоқда.

И.А.Каримов/1995/ кўрсатганларидек, республикада иқтисодий ислохотларнинг иккинчи босқичида ҳал қилиниши лозим бўлган муҳим вазифалардан бири мулкни давлат тасарруфидан чиқариш жараёнини яқунлашдир.

Ана шу жараёнлар қишлоқ хўжалигида ҳам жалол суръатлар билан амалга оширилмоқда - хусусий мулкчиликка асосланган хўжаликлар, айниқса деҳқон - фермер хўжаликлари аграр секторнинг асосий қисмларидан бирига айланиб бормоқда.

Деҳқон-фермер хўжаликлар бозор иқтисоди шароитида юқори сифатли ва шу билан биргаликда арзон таннархли маҳсулотларни ҳосил қилмасдан ишлаб чиқариш, сифатли бирламчи ишлов бериш йўли билан уларни юқори нархларда сотишга эришсагина ўз ишлаб чиқаришининг

самарали бўлишига эришади, унинг ҳақми ва улчамларини кенгайтириш имконига эга бўлади.

Қорақўлчилик соҳаси чорвачиликнинг бошқа соҳаларидан фарқли уларок, ватанимизнинг бепаён дашту-саҳроларида жойлашган ва ана шу оғир йиллов-иқлим шароитида ривожланиб ҳаққ хўжалигининг бебаҳо қорақўл териларига, мазали қўй гуштига, қамматли жунига, пустибоп териларига, қўзи ширдончаларига бўлган эҳтиёжини қонпириб келмоқда. Қорақўлчилигининг бошқа соҳаларга нисбатан анча тарқоқ, маҳсулотларга ишлов берувчи саноат корхоналаридан анча узоқда жойлашганлиги, республиканинг машинасозлик саноати ана шу соҳа эҳтиёжи учун ҳаводек зарур бўлган кичик ишлов бериш заводлари, цехлари, линияларини ишлаб чиқаришни ҳамон мўлга қўймаганлиги, кимё саноатимиз эса қорақўлчилик маҳсулотларига ишлов беришда лозим бўлалиган кимёвий моддалар, ҳархил бўёқлар етиштириб бермаётганлиги боисидан ана шу соҳа маҳсулотларининг бозори унчалик чаққон эмаслигини таъкидлаш жоиздир.

Қорақўлчилик билан шуғилланувчи ширкат, жамоа, фемер ва бошқа тур хўжаликлар қарамоғида қорақўл қўйларидан ташқари тивит ва жун берувчи эчкилар, туялар ва кам миқдорда йилқалар ҳам мавжуддир.

Ҳозирги кунга келиб қорақўлчилик минтақасида фаолият кўрсатувчи хўжаликлар олдида юқори қийматли наслик моғлар етиштиришдан ташқари юқори сифатли қорақўлчилик маҳсулотларини кўпроқ ишлаб чиқариш, сифатли ишлов бериш йўли билан уларни то сотилгунга қадар бузилмасдан, шикастланмасдан, яхши сақланишини таъминлаш, пайти келганда уларни яхши нархларга чиройли қилиб сотиш каби муҳим вазифалар турибди.

Қўйида биз ана шу хўжаликларнинг раҳбар ва мутахассислари, ишчи ва ходимлари учун мулжалланган қорақўлчилик хўжаликларида тайёрланувчи чорвачилик маҳсулотларини тайёрлаш, уларга дастлабки ишлов бериш, уларни узоқ мулдатли сақлашга тайёрлаш ва сақлаш, асосий нуқ-

сон ва иллатларининг олдини олиш қоида ва тадбирларига батафсилроқ тўхталиб ўтамиз.

## I. ҚОРАҚҮЛ ТЕРИЛАРИГА БИРЛАМЧИ ИШЛОВ БЕРИШ.

Тул мавсуми олди ишлари қаторига қорақўлчиликка қўзи суйим пунктларини таъмирлаб, юкмосизлантириб, мавсумга шай қилиб қўйиш, қўзини суйиш, терисини шилиб олиш, ёривэлантириш, тозалашда ишлатиладиган пичоқ, қирричлар, тери остига ҳаво юбориш, терини тозалашда ишлатиладиган ускуналар етариллигини, созлигини текшириб кўриш, ҳарбир тайёрланадиган қорақўл териси учун ўртача 800-850 граммдан ОСТ-290 талабига жавоб берадиган зарралари йиқинчи тоифа йирикликдаги тоза қуруқ ош тузи рамлаб қўйилиши мақсадга мувофиқдир.

Собик Иттифоқ даврида ош тузи қўшни Иттифоқдош жумҳуриятлардан келтирилар эди, шу туфайли ҳам Ўзбекистон ҳуқуқидан мавжуд туз конларидан фойдаланмаганлиги туфайли ташланмак ҳолга келиб қолганлиги ҳеч кимга сир эмас. Ҳозирги кунга келиб, қорақўл териларини тузлаш учун керак бўладиган ош тузини рамлаш баъзи жойларда муаммо бўлиб қолмоқда. Тузи камчи бўлган хўжаликлар терини тузлаш учун ош тузи билан аммоний сульфатнинг 1:1 нисбатдаги аралашмасини бемалол ишлатишлари мумкин.

Қорақўлчиликка тирик тузилган қучқорчалар ташки кўриниши, терисининг сифатига кўра наслчилик ишлари учун ўстиришга қолдириладиган, қорақўл териси учун суйиладиган ва териси, гавла тузилишида нуқсонлари бўлганлиги учун яроқсизга чиқарилиб, гўштга топшириш учун мулжалланиб ўстиришга қолдириладиган гuruhларга ажратилади.

Бундан ташқари улик ва чала турилган, улиб қолган катта ёшли қўзилар ҳам суйим учун ажратилади. Майда, нимжан ва оч қўзилар 2-3 кун оналари баърида қолдирилиб, сўнгра тери учун суйилиши мақсадга

мувофиқир.

Ҳужаликларда тайёрланадиган қорақул териларнинг нуқсонсиз бўлиши учун қўзилар суйимини, иложи борича, махсус тайёргарликка эга бўлган тажрибали суйимчиларга юклаш маъқул.

Қорақул териларига бирламчи ишлов бериш қўзиларни суйиш ва уларнинг терисини шилиб олишдан бошланади. Суйим жараёни қўзини буризлаб, унинг ийрик қон томирларидаги қонини оқизиб, тугатишдан бошланади. Илгачги вақтларда қўзиларнинг бўйни қундаланг йуналишда буризланган бўлса, ҳозирги қунга келиб бўйин бўйлаб, яъни узвонасига буризлаш одат тусига кириб бормоққа.

Суйимчи қўзини қулда суйганида унинг кўкрак қаъсани иккала оёғи орасига қисиб, кекирдаги буртиб чиқиши учун чап қули билан унинг пастки жағи тагидан ушлаб сал орқага қайиради ва ўнг қулидаги ўткир пичок ёрдамида бўйин териси узвонасига 5-8 см. узунлиқда тилинади ва тери остидаги қон томирлари, қизил унғачи, нафас йўллари кесилади.

Буғизланган қўзилар қонини оқизиш учун қия қилиб ясалган стол устига ташлаб ёки бўлмаса юқорига қоқилган илгакларга бошини пастга қаратган ҳолда орқа оёғидан осиб қўйилади. Агар суйилган қўзилар қонини йириб, кейинчалик ундан қон уни тайёрланиш мулжалланган бўлса, у ҳолда қон оқадиغان мослама остига бирор идиш қўйиш лозим бўлади. Одатда буғизланган қўзининг қони 15-20 дақиқада оқиб тамом бўлади.

Буғизланган қўзининг терисини сифатли, тез ва осон шилиб олиш учун тери остига ҳаво юборилади. Бунинг учун чап орқа оёқ сакраш буринининг ички томони териси 2-4 см. узунлиқда тилинади. Ҳаво юбориш мосламаси бўлмаган пайтларда чорвалорлар ана шу тилик орқали бирор учи ўтмас чуп тикиб терини оёқ мушакларидан ажратиб ҳаво йўли очар эдилад ва кейинчалик шу тешик орқали оғиз билан тери остига ҳаво

юборар эдилар. Албатта ишнинг бу тартибда бажарилишини тозалик, инсон саломатлиги нуқтаи-назаридан маъқуллаб бўлмайди.

Кейинчалик, йирик қорақўлчилик хўжаликлари шароитида қўзиларни марказлашган суйим пунктларида кунма-кун ташин имконияти мавжудлиги туфайли буғизланган қўзилар териси остига ҳавони 0,25-0,30 босим билан ҳаво юборувчи ускуналар/ компрессорлар/ ёрламида юбориш олат тусига кири. Турли тоифадаги хўжаликлар иқтисодий имкониятларига ва сўйилиши муҳалланган қўзи сонига қараб қўзи суйимида ҳаво юборувчи ускуналар/компрессорлар/дан фойдаланиш нақадар кераклигини ўзлари ҳал қилишлари лозим бўлади. Мабола, ҳаво юборувчи мосламалардан фойдаланилмайдиган бўлса, у ҳолда тери остига ҳаво юборишда суйимчиларнинг 15-20 см. узунликтаги юқумсизлантирилган металл қувурчалардан фойдаланишларини тавсия қиламиз.

Тери остига юборилалиган ҳаво қўзи танасининг барча қисмларига текис тарқалишига эришиш лозим. Буғизланган жой териси остидан ҳаво пуфёклари ажралиб чиқибонилгач ҳаво юбориш тўхтатилади.

Қорақўл терисининг мутаносиб шайла, барча қисмлари сақланган ҳолда шилиниб олиниши қатор нуқсонларнинг олдини олиш имконини беради. Буғизланиб, териси остига ҳаво юборилган қўзининг терисини шилиб олиш жараёни ўткир пичоқ учи билан тана терисини маълум йуналишларда тилишдан боғланади. Бунинг учун даставвал қўзининг орқа чиқарув тешигидан қорин ва кўкрак остининг ўрталиги орқали то бўйин остининг буғизланган жойигача тўғри чизиқ ҳолида тилиниб чиқилади, бунда қўзининг мойя халтаси тўлиғича бир томонга қоллирилади. Ундан кейин туёқ устидан орқа оёқнинг ички томони бўйлаб то орқа чиқарув тешигигача ўтган марказий тиликкача етказилади, олдинги оёқларнинг туёқлари устидан ички томони бўйлаб то туш суяги устидан ўтган марказий тиликкача тилинади. Тилик оёқ сиртидаги гуллар ёки муҳаяр нақш-

лар билан оёқнинг силлиқ тояли жойлари туташган қисми бўйлаб ўтказилиши керак. Қўзининг думи/қуйруқчаси/ ости томонидан тодасиз майдончи четлари бўйлаб айлана ҳолида тилинади, дум ўсимтаси эса то учигача ичкари томондан тўғри қилиб тилинади. Боши жар остида то буғияланган жойгача тилинади. Бу ишлар қилиб бўлингач терини шилиб олишга киришилди.

Бу иш ўнг орқа оёқдан бошланиб, энг охири бошдаги терини шилиб олиш билан тугатилади. Суйимчи иложи борица пичоқни кам ишлатиб терини нуқсонсиз, барча қисмларини сақлаган ҳолда шилиб олишга эришиш лозим. Терини шилиб олиш қўзми орқа оёғидан ичкаридаги илгакларга осилган ҳолида амалга оширилгани маъқул, чунки бунда терининг ортқича ифлосланишининг олди олинади.

Териларга сифатли ишлов беришнинг муҳим жараёнларидан бири — уни тузлашга тайёрлашдир. Биз бу ўринда янги шилинган терини 1,5-2 соат давомида севитиб, сўнгра унинг гуштларга томонини ёрсизлантириш яъни уни мушак ва ёр қолдиқларидан, қўлоқ супрасини торайдан, дум ўсимтасини умуртқа суягидан тозалашни назарда тутмоқдамиз. Терининг гуштларга томони махсус кирғичлар, қўлоқ супраси ва дум ўсимтаси ўтқир пичоқ ёрдамида тозаланади.

Териларни тузлашдан мақсад тери тўқимаси тўғрисидаги намликни кескин камайтириш ёўли билан тери сузулишига ва оқибат тоза қоплам-туқилишига ёўли қўймаслиқдир.

Амалдаги қондалар териларни тузлаш учун зарралари иккинчи тоифа бирикликдаги қуруқ ош туздан фойдаланишни тақозо этади. Ош тузи танқис бўлган вақтларда ана шу мақсад учун ош тузи билан аммоний сульфатининг 1:1 нисбатидаги аралашмасидан ҳам фойдаланиш мумкин. Улган ёки улик турилган қўзилар териси алоҳида тузлангани маъқул. Одатда қорақўл терилари 8-10 кунда туздан чиқади.

Кейинги пайтларга ўтказилган тажрибалар териларнинг тузаланиш жараёнини 4-5 кунга қисқартириш мумкинлигини кўрсатиш, чунки тери марсилаги намликнинг 90 фоизга яқини дастлабки 12-15 соат давомида, умуман 3-4 кун ичида намликнинг асосий қисми ажралиб бўлар экан.

Қорақўл териларида тола қопламанинг тукилиши энг хавфли ва катта иқтисодий зарар келтирувчи нуқсон ҳисобланади. Одатда бу турдаги нуқсонлар улик туғилган ва улган қўзилардан шилиб олинган териларда учраб, унинг асосий сабаби териларнинг анча кечикиб тузаланишидир.

Амалдаги УзРСТ 641-95 рақамли аншозанинг/станпартнинг/ талобига биноан тола қоплами озгина тукилган терилар ҳам нуқсонли ҳисобланади ва қабул пайтида уларнинг нархлари анча камайтирилади. Бунақа териларга дастлабки ишлов бериш жараёни зуллик билан совлиқ сурувнинг ўзидеёқ амалга оширилиши лозим. Бунда асосий эътибор тола тукилишнинг олдини олиш ёки уни тўхтатишга қаратилиши керак бўлади. Тола қоплами тукилиш и мумкин бўлган ёки тукилабوشлаган улик қўзиларни билиб олиш унчалик қийин эмас, чунки бу қўзилардан балбўй ҳил анқиб туради, баъзила эса тола қоплами сийракроқ ўсган тана қисмларида сал тола тукилганлиги кўзга ташланади, қўзининг терисини қўл билан рижимланиб ушланганда қўлга тукилаётган толалар ёпишиб қолганлигининг гувоҳи бўламан. Бунақа терилик қўзилар ёки улрдан шилиб олинган терилар дастаавал 45-60 дақиқа давомида фенолли креолин ёки гексалиннинг сувпаги эритмаси тулпирилган илишга чуқтириб, ботириб қўйилани ва улар вақти-вақти билан аралаштириб, кузратилиб турилади.

Бу эритма 1 литр сувга 10 г. креолин ва 1-3 г. фенолни ёки 1 литр сувга 10 грамм гексалинни эритиб тайёрланади. Шунда қўзининг ҳарбир кг. вазнига 5,5 литр эритма тўғри келиши лозим бўлади. Бу эритмадан 5 маротабагача фойдаланиш мумкин, фақат такрор фойдаланиш олдиндаги суюқлик коэффициентни дастлабки чегарагача етказилади, эритманинг кучи

камайиб кетмаслиги учун унга қўшимча 10-15 Ҷоиз Ҷенол ва креолин эритилади. Эритмага ишловдан ўтган қўзилар сал шамоллатилиб, кептирилгач суйилали ва териси умум қабул қилинган тартиб билан шилиб олинади. Шу тарика ишлов берилган терилар юқорида зикр этилган тартибда ёғсизлантирилади ва тузланади.

Туздан чиққан қорақўл терилари эрта тонгдан очик ҳавода қуритилади. Буни учун юзаси текисланган, тупроғи зичланган, Ҷангимайдиган майдонлардан Ҷойлаланилади. Агар иложини топиб қорақўл териларини майдонларга тушалган қанорли матоҳлар устида қуритилса яна ҳам яхши натижалар қўлга киритилади, чунки бунда қорақўл терилари ортикча ифлосланишпан озод қилинади. Териларнинг аввало гуштпарда томони, сўнгра тола қоплами қуритилади. Одатда териларни қуритиш билан бир вақтнинг ўзида уларнинг тола қопламига қотиб қолган қон ва ахлат зарралари ва парчалари, чорона паллалари, ёпишган қум ва тўпалоқ заррларипан аввало ёғоч қирғичлар, ўтмас темир пичоқлар ёрдамида қупол тозаловдан, кейинчалик Ҷуткали станоклар ёрдамида майин тозаловдан ўтказилади. Қорақўл териларининг асл сиймоси аниқ билиниши, сифатининг яққол қўзга ташланиши учун уларнинг тола қоплами кўнгилдагидек тозаланиши талаб этилади, шу тўғайли ҳам етарлича тозаланмаган терилар қўшимча қуритиш ва тозалаш учун ўша ишчининг ўзига такрор қайтариб берилиши лозим.

Қорақўл териларини қуритиш ва тозалаш жараёнларида уларнинг гуллари тузғийди, ҳурпади, ўзининг асл шаклини вақтинча йўқотади. Гуллари аниқ билилмаган қорақўлнинг товар сифатини аниқлаш, қанақа навга мансублигини айтиб бериш ўта қийиндир, ваҳоланки қорақўл савдоси уларнинг навларига қараб олиб борилади. Қорақўл савдосида опиллик бўлиши, қорақўл гулларининг жимжималор ва аниқ қўзга ташланиши ва навларга хиллашнинг аниқ бўлиши учун қуритиб, тозаланган терилар -

га "дам" бериледи. Бунда уларни "гулини-гулига" қилиб терилган ҳолда 60-80 см. гача баландликда устун қилиб тахланган ҳолла, устига бирор оғирроқ юк билан бостириб ками билан 72 соатга қолпирилади.

Яхши дам олиб, тузриган гуллари анча босилиб, тикланиб, асл шаклига қайтгач қорақўл терилари навларга хилланади. Ўқувчиларла қорақўл териларининг савдоси яппи сони бўйича бўлаётганлиги туфайли уларни навларга хиллаш шартмикин деган савол туртилиши мумкин. Шунинг унутмаслик керакки, қорақўл териларидан тайёрланган турли хил кийим-кечақларнинг ҳарбирига маълум нав ва сифатдаги терилар ишлатилади, бунинг устига ҳаҳон ким ошди мўйна савполаридан барча алоқа ва муомалалар фақатгина маълум бир нав бўйича, аниқроғи танилиш учун кўргазмага чиқариладиган қорақўл навлари бўйича олиб борилади. Ким ошди савдоси талаблари бўйича сотилишга қўйиладиган терилар партияси маълум бир навдан ташкил топиши ва уларнинг намуналари эса лотлар сифатида савдо арасида харидорлар эътиборига ҳавола қилинади. Шу туфайли ҳам қорақўл терилари албатта амалдаги тайёрлов стандартлари/ андозалари/ нинг талаблари асосида хилланиши, дасталаниб борланган бўлиши лозим.

Ошланмаган қорақўл терилар савдоси уларнинг тури, ранги, сатҳ улчами, нави ва нуқсонлилигини инобатга олган ҳолда амалга оширилади.

1996 йилгача аслзот қораранг қорақўл терилари ГОСТ 8748-70, аслзот қўранг қорақўл терилари ГОСТ 2865-68, аслзот сур ва рангдор қорақўл терилари ГОСТ 11124-65, қорақўлча гуруҳи терилари ГОСТ 10701-63 рақамли, дурагай қорақўл терилари ва ёқабоп терилари ҳам алоҳида тайёрлов стандартлари бўйича хилланиб келинган эди. 1996 йилнинг бошидан эътиборан барча рангдаги ҳам аслзот қорақўл терилари, дурагай қорақўл терилари, қорақўлча гуруҳига мансуб терилар ва ёқабоп

терилар ягона анпоза, яъни ўзРСТ 64I-95 рақамли тайёрлов стандарти бўйича хиллаланган бўлди.

Қорақўлчилик ҳўжалиларининг раҳбарлари, мутахассислари, фермерларнинг кўнлик ишларида, ўзлари еттиштирган қорақўл териларини сотиш хараёнига ҳаводек зарур бўлишини инобатга олиб қўйиш ана шу стандартнинг талабларига қисқача тўхталиб ўтамыз.

I. Қорақўл хомашёси қўйидаги турларга бўлинали:

I.1. Аслзот қорақўл терилари - бутун сатҳи ҳархил шакл ва турдаги қорақўл гуллари билан қопланган, тола қоплами ҳархил паражадаги ижобий ялтироқлик ва ипаксимонликда, бўйин қисмида жун толасининг тўғрилانган ҳолдаги узунлиги 30 ммдан, оқ ва оқчил шерози ранг териларда эса 40 ммдан ошмаслиги керак. Бош ва оёқларининг юзаси ҳархил гуллар ёки муҳаяр нақшлар билан қопланган, думининг асоси кенг, уч қисми қорақўл зотиға хос ўсимта ҳосил қилган, юзаси қорақўл гуллари билан ёки муҳаяр нақшлар билан қопланган.

I.2. Дугагай қорақўл терилари - одатда қорақўл зотининг думбали қўй зотлари билан чатишишилан олинэди ва анча паст нархларға сотилади. Бу терилар қўйидаги белгилари билан ажралиб туради: тола қоплами дағал, ипаксимонлиги паст, шинасимон ёки хира ялтироқликда, терининг асосий майдонида ҳархил қорақўл гуллари тарқалган, четлари эса силлиқлашган гуллар, баъзан ҳўрпайган ёки силлиқ толалар билан қопланган. Боши, оёқлари ва думи муҳаяр нақшлар ёки силлиқ толалар билан қопланган. Бўйин қисмида толаларнинг тўғриланган ҳолдаги узунлиги 30 ммдан, шерози ва оқ ранг териларда 40 ммдан ошмаслиги керак.

I.3. Қорақўлча гўруҳи терилари - онасининг қорнидан ёриб олиниш, бола ташлаш ва бошқа сабаблар туфайли чала туғилган ҳомилалардан олинэди ва энг қимматбаҳо ҳисобланади. Қорақўлча гўруҳи терилари қўйидаги талабларға бўлинали:

а. Қорақұл- қорақұлча терилари - тола қоплами қалин, бироз кутаририлган, ипаксимон ва ялтироқ, дурагай териларнинг тола қоплами парал ва шивасимон ялтироқ. Майдони бўйлаб паст, энсиз қалами ва ёл гуллар муҳаяр нақшлар билан аралашиб жойлашган.

б. Қорақұлча терилари - тола қоплами қалин, лекин калта, ипаксимон ва ялтироқ. Дурагай териларнинг тола қоплами парал ва шивасимон. Асосий майдони бўйлаб яққол кўзга ташланувчи муҳаяр нақшлар тарқалган. тери тўқимаси юқа.

в. Тақир терилар - Тола қоплами жуда калта, силлиқ, ялтироқ ёки ялтироқлиги паст. Энг яхшиларида билинар- билинмас товланувчи нақшлар кўзга ташланиши мумкин.

1.4. Ёкабон терилар - турли сабабларга кўра муддатиан анча кечиктириб суйилган кўзилардан олинган ўсиқ жунли терглар бўлиб, уларнинг тола қоплами турли паражадаги ипаксимонлик ва ялтироқликда бўлади, гуллари йирик, анча калтарган, қимматли шакллагилари анча кам. Бўйнипа тодаларнинг тўриланган ҳолдаги узунлиги 3 см.дан 5 см.гача бўлади. Бу териларнинг нархлари ўта арзондир.

2. Қорақұл хомашёсига берилган бирламчи ишлов сифати қуйидаги талабларга жавоб бериш лозим:

- тери кўзи томонининг ўртасидан думининг асосигача тўғри тилиниб, боши, думи ва оёқларининг тўғигача сақланган, гуштпарда томонидан тола иллизларига зарар етказилмаган ҳолда шилиб олинган ,
- гуштпарда томони гушт, ёр, тоғай ва пай қоллиқларидан тозаленган ,
- тузлаб ёки тузламай қуритилган, фермент-кимёвий ёки ачитил усулларида ишлов берилган ,
- тузлаб ёки тузламай қуритилган териларнинг асосий майдони

ва иккинчи даражали қисмлари/ оёқлари, боши ва думи/ режим-ларсиз, меъёрида қуритилган, тола қоплами ва гуштпарда томони ифлосликлардан, қотган қон зарраларилан тозаланган, синчков-лик билан ёғсизлантирилган ,

- ачитиш ёки фермент-кимёвий усуллар билан ишлов берилган те-риларнинг гуштпарда томони текис, доғларсиз оқим рангга, тола қоплами ифлосликлардан яхши тозаланган бўлиши керак.

### 3. Аслзот қорақўл териларини хиллаш тартиби

Барча ранггаги аслзот қорақўл терилари стандарт юзасининг улча-мига қараб қўйидаги гуруҳларга бўлинади :

I - жадвал

|             |                                                                                          |                  |
|-------------|------------------------------------------------------------------------------------------|------------------|
| Сатҳ улчами | : Терининг сатҳи, ю. см.ларда                                                            |                  |
| гуруҳлари   | : Тузлаб ёки тузламай : Ачитиб, фермент-кимёвий : қуритилган : усул билан ишлов берилган |                  |
| К а т т а   | I400 дан ортиқ                                                                           | I250 дан ортиқ   |
| Ў р т а     | 900 дан I400 гача                                                                        | 800дан I250 гача |
| Кичик       | 5000 дан 900 гача                                                                        | 450 дан 800 гача |

Эслатма: Териларнинг стандарт юзаси уларнинг бўйин асосидан то дум асосигача бўлган узунлигини олдинги қўлтиқ ортидаги кенлигига қўпайтириш йўли билан аниқланади.

Бўлардан фақат катта ва ўрта улчамдаги терилар навларга хилла-нали ҳолос. Кичик улчамдаги аслзот терилар нақадар юқори сиёатли бўлишига қарамасдан навларга хилланмайди ва барчаси учун бирхил нархлар билан ҳақ туланади.

3.2. Тола қопламининг рангига қараб аслзот қорақўл терилари қўйидаги ранг гуруҳларига бўлинади:

а. Қора ранг терилар - бутун майдони текис қора рангда ёки бўшланган, сал қўнғирланган қора /зайтуни/ рангдаги ҳамда асосий майдонда 12 см.кв.гача олалиги бўлган қора терилар киритилади.

б. Шерози /қўқ/ ранг терилар - бу ранг терининг бутун майдони бўйлаб оқ ва қора ранг толаларнинг текис, равои аралашиб ўсишидан ҳосил бўлади. Бу ранг терилар орасида сутсимон/ молочная/, пўлатранг / стальная/, ҳаворанг/голубая/, қумушранг/серебристая/, марваридранг /жемчужная/, оқишранг/седая/, садафранг/перламутровая/ ва қора шерози/черн-седая/ рангбарангликлари фарқланиб, улардан оқ қўқ тусдаги пўлатранг, ўрта шерозидаги ҳаворанг, қумушранг ва марваридранг, тўқ шерозидаги оқили рангбарангликлар энг қимматли ҳисобланади. Мабодо, қора шерози териларнинг елка қисмидан то думгаза қисмигача ўтувчи шерози рангдаги тасмаси ўзилган бўлса, улар рангдор терилар қаторига киритилади.

в. Сур ранг терилар - бу ажойиб ранг толалар узунлиги бўйлаб ранг зарраларининг нотекис жойлашишидан, яъни толаларнинг остки тўқ қисми билан усткис оқ ёки оқчил ўчи ўрта қисмидаги фарқланиш ҳисобига ҳосил бўлади. Сур ранг терилар олиниш манбаъларига қўра бухоро, қорақалпоқ ва сурхондарё суриларига бўлинади. Бухоро сури ўз навбатида тилларанг/золотистая/, қумушранг/серебристая/, олмосранг/алмазная/ ва оқ бинафшаранг/сиреневая/ рангбарангликларига, қорақалпоқ сури пўлатранг/ стальная/, ўриқтул/цветок абрикоса/, шомчироқтул/пламя свечи/ ва қамар рангбарангликларига, сурхондарё сури бронзаранг, оқолтин ранги/платиновая/, қахраборанг/янтарная/ ва тошқўмирранг/антрацитовая/ рангбарангликларига бўлинади. Мабодо, териларнинг юзаси бўйлаб сур ранги нотекис тарқалган бўлса ёки сур ранги аниқ кўзга ташланмаса бу терилар рангдор терилар қаторига ўтказилади.

г. Бошқа рангдаги терилар - бу гуруҳ қўйидаги ранг териларни ўз

ичига олади:

- гўлигаз ранг оқ ва жигарранг ёки оқ ва сурранг толаларнинг тери юзаси бўйлаб равон аралашиб ўсишидан ҳосил бўлади ;

- қамбар/жигарранг/ тола қоплами ҳархил тўқлиқтаги текис қамбар ранггила ;

- зармалларанг/тўқ сариқ/ толаларнинг остки қисми тўқ малларанг дан учтари томон оч малла ранггача пасайиб боради ;

- "халили" мутаносиб жойлашган қора доғли қамбар терилар ёки қамбар доғли қора ранг терилар ;

- "жиякланган" териларнинг асосий рангги қамбар ранг бўлганида четлари қора ранг жияк билан безалган ёки бунинг акси - асосий рангги қора бўлганида четлари қамбар ранг жияк билан безалганлир ;

- "қировланган" қора терилар - қора ранг терилар юзасининг ҳар жойида текис тарқалган сийрак оқ ранг толалар ўсади ;

- ола терилар - юқорида санаб ўтилган барча ранг териларнинг асосий майлонида умумий сатҳи 12 ю.См.дан ошқ ола доғлари бўлган терилар. Терининг олалиги аниқланганда боши, думи ва оёқларидаги доғларнинг қанақа майдонга бўлишидан қатъи-назар инobatта олинмайди.

3.3. Катта ва ўрта улчамдаги аслзот қорақўл терилари юзасидаги гулларининг сифатига, тола қопламининг ипаксимонлиги ва ялтироклигига, қалинлигига, ранггининг текислиги ва ифодаланиш даражасига, тери марзининг қалинлигига қараб навларга хилланади.

3.3.1. Аслзот қора ранг қорақўл терилари аввало сатҳидаги қорақўл гулларининг хил ва шаклларига, тола қопламининг ўсинқираганлигига қараб 4 барра гуруҳига, яъни қаламтулли/жакет/, қовурғасимонгулли, яссигулли ва ўсинқулли/кавказский/ гуруҳларга ажратилади ва ҳар бир барра гуруҳ ичида гулларнинг улчамларига, тери тўқимасининг қалинлигига, тола қопламининг қалинлигига қараб айрим навларга ажра-

тилади.

Қаламтулли/жакет/ барра гуруҳидан 4 биринчи нав, яъни қаламтулли/жакет/ I, кирпук, қалин калами/жакет/ ва москов жакети навлари чиқади.

Қовурғасимон гулли гуруҳдан 2 биринчи нав, яъни қовурғасимон I ва қовурғасимон қалин I навлари чиқади.

Ясси гулли гуруҳдан ҳам 2 биринчи нав, яъни юпка яссиғул I ва қалин яссиғул I навлари чиқади.

Ўсиқтулли/кавказ/ гуруҳдан фақат I биринчи нав, яъни қалин ўсиқтулли/кавказский толстый/ нави чиқади.

I-навларнинг талабларига жавоб бераолмайлиган қора ранг терилар барра гуруҳлардан ташқари ҳисобланади ва сифатининг яхши ёки ёмонлигига қараб иккинчи ҳамда учинчи навларга киритилади.

3.3.2. Аслзот шерози, сур ва бошқа рангдаги барча териларнинг катта ва ўрта улчамдагилари рангининг йўқолиши даражасига, рангининг текишарқалганлигига, гуллари ва тола қопламанинг сифатига қараб қуйидаги тартиб билан навларга хилланади, яъни улардан 4 биринчи навлар, - қаламтулли/жакет/ I, қовурғасимонгулли I, яссиғулли I ва ўсиқтулли/кавказ/ I, - ажратилади. Ана шу биринчи навларнинг талабларига жавоб бермайдиган терилар эса сифатига қараб иккинчи ва учинчи навларга ажратилади.

3.4. Ўзасида мавжуд бўлган нуқсон ва иллатларнинг тури ва улчамларига қараб ҳарбир сатҳ улчами ва навлари ичида аслзот қорақул терилари қуйидагича метёрли ва нуқсонли гуруҳларга ажратилади / 2 -жадвалга қаранг/.

Қорақул савдоси пайтида табиийки, терилаги нуқсонларнинг тури ва улчамларига қараб харид баҳолари пасайтирилади, айримлари эса умуман савдодан чиқариб ташланиши ҳам мумкин.

2 - жадвал

Асизот қорақул териларини нуқсон гуруҳларига ажратиш

| Нуқсонларнинг<br>номлари                                                                                                                                                             | : Тери гуруҳлари<br>: Меъёрли | : Нуқсонли                      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------|---------------------------------|
| Шаклини йуқотган, шакли ўзгарган<br>гуллик, кигизланган, тола қоплами<br>куйик майдонлар, кв.см.ларда:                                                                               |                               |                                 |
| - бели ва сарғисида                                                                                                                                                                  | 10.гача                       | 10.дан 150.гача                 |
| - терининг бошқа қисмларида                                                                                                                                                          | 20.гача                       | 20.дан 250.гача                 |
| Несик, йиртиқ, синиқ ва тикиллар<br>умумий узунлиги, см.ларда                                                                                                                        | 5.гача                        | 5.дан 30.гача                   |
| Тешик, ишқаланган жойлар, тери чек-<br>касидаги кемтиклар/боши, думи ва оёқ-<br>ларидан ташқари/ умумий сатҳи кв.см.<br>ларда                                                        | 4.гача                        | 4.дан 120.гача                  |
| Қўя еган, ювилмайдиган доғлар чаплан-<br>ган, саргайган доғлар, бўришган<br>қисм умумий сатҳи кв.см.ларда                                                                            | Йўл қўйилмайди                | 120.гача                        |
| Терининг айрим қисмлари етишмаслиги                                                                                                                                                  | Йўл қўйилмайди                | Боши, думи, буйни<br>ва оёқлари |
| Нотўғри суйиш, юмалоқлаб қуришиш                                                                                                                                                     | Йўл қўйилмайди                | Йўл қўйилмайди                  |
| Терининг идраб, тешилувчан жойлари,<br>тола қоплами қирилган ва тукилган<br>жойлари, тери туқимасининг чиришиш<br>қўпи билан терининг 3 жойига учраса,<br>умумий майдони кв.см.ларда | Йўл қўйилмайди                | 40.гача                         |
| Шерози териларда ярқиллаб қўзга ташланув-<br>чи сарғиш ва қизғиш рангга бўялган-<br>лик                                                                                              | Йўл қўйилмайди                | Рухсат этилади                  |

Эслатма: Юзасидаги нуқсонларнинг улчами нуқсонли гуруҳ учун  
қўзда тутилган чегаралардан ошиб кетган ёки бўлмаса  
икки ва ундан ортиқроқ турлаги нуқсонга эга бўлган  
терилар сон жиҳати билан ҳисобга олинадиган яроқсиз тери-  
ларга киритилади.

#### 4. Дурагай қорақўл териларини хиллаш

4.1. Дурагай қорақўл терилари аслзот қорақўл каби ранг гуруҳларига ажратилади.

4.2. Дурагай қорақўл нинг сатҳ улчамларига кўра гуруҳларга бўлиниши аслзот қорақўлникидан фарқ қилмайди.

4.3. Гулларининг сифатига, тола қопламанинг сифатига қараб дурагай қорақўл терилари биринчи, иккинчи ва учинчи навларга ажратилади.

4.4. Юзасида мавжуд бўлган нуқсонларнинг тури ва улчамларига кўра дурагай қорақўлнинг ҳарбир ранг, улчам ва нав ичида меъёри ва нуқсонли гуруҳларга ажратилиш тартиби 2-жадвал талабларига биноан амалга оширилади

#### 5. Қорақўлча гуруҳи териларини хиллаш

5.1. Аслзот қорақўлча териларининг аслзотлилиқ белгилари тола қопламанинг ижобий ипаксимон ва ялтироқ бўлишида ва думининг асосида кенг бўлиб, учига томон тораябориб, қорақўл зотига хос ўсимта билан яқунланишидир.

5.2. Дурагай қорақўлча териларининг тола қоплами деғал ипаксимон, хира ёки шишасимон ялтироқликка бўлади, думи эса асосида кенг бўлишига қарамасдан учига катта тумтоқ ўсимта бўлади ёки умуман ўсимтасиз бўлиши мумкин.

5.3. Тола қопламанинг рангига кўра қорақўлча терилари қора, шерози, сур, гўлигаз, бирхил рангли ва ола рангларга бўлинади.

5.4. Сатҳ улчамига/стандарт юзасига/ қараб қорақўлча терилари ва қорақўл-қорақўлча терилари катта, ўрта ва майда улчамларга бўлинади ва бу улчамларнинг таърифи қўйилага, 3-жадвалда келтирилгандир:

3 - жапвал

Қорақұл-қорақұлча ва қорақұлча териларининг усулчалари

|                |                                          |                                                   |
|----------------|------------------------------------------|---------------------------------------------------|
| С а т ҳ у л -  | : Терининг сатҳ улчами, кв.см.ларда      |                                                   |
| чами гуруҳлари | : Тузлаб ёки тузламас-<br>дан қуритилган | : Ошлов, фермент-кимёвий<br>усулда ишлов берилган |
| К а т т а      | 900.дан ошиқ                             | 800.дан ошиқ                                      |
| Ў р т а        | 600.дан ошиқ-900.гача                    | 400.дан ошиқ - 800.гача                           |
| К и ч и к      | 400.дан - 600.гача                       | 300.дан - 400.гача                                |

5.5. Қорақұлча гуруҳи терилари қўйидаги тартибда навларга хил-ланади:

5.5.а. Паст, тор қалами ва ёл гуллар билан аралашган муҳаяр нақшларнинг асосий майдонда эгаллаган салмоғига қараб қорақұл-қорақұлча терилари биринчи, иккинчи ва учинчи навларга ажратилади.

5.5.б. Яққол кўзга ташланувчи муҳаяр нақшларнинг асосий майдонда эгаллаган салмоғига қараб қорақұлча терилари биринчи, иккинчи ва учинчи навларга ажратилади.

5.5.в. Тақир терилар тола қопламанинг рангига, сатҳ улчамига кўра айрим гуруҳларга ажратилмайди. Тола қопламанинг қалинлигига, муҳаяр товланишининг кўзга ташланишига қараб тақир терилар биринчи, иккинчи ва учинчи навларга ажратилади. Учинчи нав талабларига жавоб бермайдиган тақир терилар ностандарт/яроқсиз/ ҳисобланади. Асосий майдонда бирор нуқсон бўлган тақир терилар бир нав пастга тушириб қабулланади. Иккинчи даражали қисмларининг бўлмаслиги ёки уларда нуқсонлар мавжудлиги тақир терилар учун нуқсон ҳисобланмайди. Ностандарт тақир терилар умуман тери сонига ҳисобланмайди, улар қорақұл савдосидан чиқарилиб ташланиши лозим.

Библиотека  
СамСХИ

8032482/4

5.6. Ўзасида мавжуд нуқсонларнинг тури ва улчамига қараб асл-зот ва дурагай қорақўл-қорақўлча, қорақўлча терилари қўйидаги тартибда гуруҳларга ажратилади:

4 - жадвал

Қорақўлча териларининг нуқсонлари

| Нуқсонларнинг<br>номлари                                                                                            | Улчамлари<br>: Меъёри | Нуқсонли                                                   |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------|------------------------------------------------------------|
| Иртиқлар, тилиқлар, кесилган ва тикланган жойлар, умумий узунлиги, см.да                                            | 5.гача                | 5.дан ошқ<br>30.гача                                       |
| Четидаги кемтиги, тешиклари, тола қоплами қирчилиб, ғажатгина тола томирлари қолган жойлар, умумий майдони кв.см.да | 4.гача                | 4.дан ошқ 32                                               |
| Қийшқ суйилган, ғажим ҳолида қури-тилган                                                                            | Йўл қўйилмайди        | Йўл қўйилмайди                                             |
| Терининг айрим қисмлари етишмаслиги                                                                                 | Йўл қўйилмайди        | Боши ёки луми,<br>боши бўйи билан<br>боши, бўйи ва<br>луми |
| Қўя еган, териҳўр ҳашоротлар еган, занглаган доғлари, тери туқимаси шохланган жойлар, умумий майдони кв.см.ларда    | Йўл қўйилмайди        | 32.гача                                                    |
| Ўрни тукилган, кал жойлар, тери туқимаси идраб чириган, қуруқшаб қолган жойлари, см.кв.ларда                        | Йўл қўйилмайди        | 20.гача                                                    |

6. Ёқабоп териларини хиллаш

6.1. Тола қопламанинг рангига қараб ёқабоп терилари қора, рангдор ва ола рангларга бўлинади. Ола териларга асосий майдонида асосий рангидан бошқа хил рангдаги доғлари ҳажми 15 см.кв.дан ошқ бўлган терилар киритилади.

6.2. Ёқабоп терилари сатҳ улчамларига кўра гуруҳларга бўлинмайди

6.3. Гулларининг сифати ва улчамларига, тола қопламанинг сифа-

тига қараб ёқабон тегилари биринчи, иккинчи ва учинчи навларга бўлинади.

6.4. Юзасида мавжуд нуқсонларнинг тури ва улчамларига қараб ёқабон терилари қўйидаги тартибда гуруҳларга ажратилади:

5 - жағвал

Ёқабон териларнинг нуқсонлари

| Нуқсонларнинг                                                                                                                                                                | Тери гуруҳлари |  |                         |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------|--|-------------------------|
| номлари                                                                                                                                                                      | Меъёри         |  | Нуқсонли                |
| Ииртиқлар, синиқлар, тикешлар, кесииклар (ош, оёқ ва думдан ташқари), умумий узунлиги см.ларга                                                                               | 15. гача       |  | 15 дан ошми 50. гача    |
| Тешиклар, тола қоплами қирилган жойлар, кемтиклар (ош, думи ва оёқдагилардан ташқари) умумий майпони см.кв.ларга                                                             | 20. гача       |  | 20. дан ошми 250. гача  |
| Терининг айрим қисмлари етишмаслиги                                                                                                                                          | Йўл қўйилмайди |  | Боши, бўйни ва оёқлари  |
| Сифатсиз бирламчи ишлов берилиш                                                                                                                                              | Йўл қўйилмайди |  | Ҳижим ҳолида қуритилган |
| Қўя еган, териҳўр ҳаморотлар еган, ювилмайдиган бўёқ чақланган, занглаган дорлар, тери тўқимаси чийкаган жойлар умумий майпони см.кв.да /агар улар қўни билан 3 жойда бўлса/ | Йўл қўйилмайди |  | 200. гача               |

II. ҚўЗИ ШИРЛОНЧАЛАРИГА БИРЛАМЧИ ИШЛОВ БЕРИШ

Қорақўлчиликнинг бозор иқтисодига ўтиш даврида ишлаб чиқарилиши учун махсус харажатлар талаб этмайдиган қўшимча маҳсулотларни нест-побуд этмасдан йириб олиш, уларга сифатли ишлов бериш ҳамда уларни майроул йўллар билан сотиш муҳим аҳамият касб этади. Биз бу ўринда қўшимча маҳсулотларнинг асосийларидан бири бўлган қўзи ширлончалари ни назарда тутмоқдамиз.

Кўзи ширдончалари пишмоқ тайёрлаш, тиббий дори-дармонлар, ҳар-хил русумли олимлар тайрлаш билан машғул бўлган корхоналар учун асосий хомаш ҳисобланали.

Ширдонча кўзи омкозонининг бир бўлимаси бўлиб, деворларининг ички юзасини қопловчи шимматик нардага невосин ферментини ишлаб чиқарувчи махсус ҳўжайралар жойланганлир.

Кўзи ширдончаларига дастиебми ишлов бериш ўнчалик мураккаб ва қийин бўлмаганлиги сабабли бу ишни ҳар бир ҳўжаликда бемажол ташкил қилиш мумкин. Ширдончаларга ишлов бериш қўйлапти жараёнларни ўз ичига олади : сўйим учун олиб келинган кўзилар орасидан яроқли ширдонча берадиганларини танлаш, териси шилиб олинган барранинг қорин бўшлиғидан ширдончасини ажратиб олиш, ширдончани ичидаги қатигинан тозалаш, ҳаво тўлдирилиган ширдончаларни қуритиш, қуриган ширдончаларни навларга хиллаб, тахлаб қўйиш.

Сифатли ширдончалар она сутини бир неча брр эмган кўзилардан олинади. Улган, улик турилган ва она сути эммаган тирик кўзиларнинг ширдончалари яроқсиз ҳисобланади.

Кейинги йилларда ҳолати ахшланмаётган ҳамда майлони қисқариб бораётган ййловларга ййлан-ййлга беш сони олиб бораётган майда шохли моллар/ биз бу ўринда жамоат чорваси қаторида шахсий ҳўжаликларнинг молларини ҳам назарда тутмоқдамиз/ нинг ййил бўйи боқилиши, ёрин миқдорининг ййиллар бўйича кескин ўзгариши инсбатта, ййлов ҳосилдорлигининг кунгиздагидек бўлмаётганлиги эътиборга олиналиган бўлса тул мавсумида ўстиришга қолмириладиган кўзи сони ййловлар ҳолатига қараб бироз чегараланиши лозимдир.

Тул мавсумида совлиқ сурувининг беш чупони ҳам, ҳўжалик мутахассиси ва раҳбари ҳам сўйим учун ййўлжалланган тирик кўзиларнинг она сути эмганлигини назорат қилиб боришлари керак. Ўтказган тақдирот-

ларимиз тери учун суйилапиган ҳар 100 қўзининг 30-40 боши она сути эммаган, 15-20 боши улик турилганлигини, фақатгина 40-50 боши сифатли ширдонча бераолишлигини кўрсатди. Жойларда ўтказган тажрибаларимиз қўзиларга қулдан сут эмизиш йўли билан яроқли ширдончалар миқдорини анча қўпайтириш ва сифатини яхшилаш мумкинлигини кўрсатди. Буни учун сурувларда, суйим пунктларида она сути эммаган тирик қўзиларга / бу хил қўзилар ташқи қўринишидан ажралиб туради/ 37-40<sup>0</sup> иссиқликдаги 100-150 грамм қўй сутидан сурғичли шиша идиш ёрламида эмизилиб 3-4 соат ўтгач тери учун суйилса яхши натижаларга эришилади.

Суйимга келтирилган қўзиларни эмизиш учун лозим бўладиган соғим совлиқлар тупаси қўзиси суйимга жунатилган катта елинли ҳайвонлардан ташкил топиб, суйим пункти ёнида жиҳозланган охурли қўрада озиқлантириб, асралади ва қўнига бир марта, яйловлар серҳосил бўлганда икки мартаба ҳам соғилиши мумкин. Бу тутада неча бош соғиладиган совлиқ бўлиши бир кунда суйиладиган тирик қўзи сонига боғлиқ бўлиб, ўртача ҳар 3-4 суйиладиган қўзига бир бош совлиқ бўлса kifоя.

Совлиқлар қамалиб асралганда ҳар бош учун қўнига 2 кг. пивчан, 1 кг. похол ва 300-400 грамм ем сарфи қўзда тутилиши лозим бўлади. Яйловлар ҳолати қўнгилдагидек бўлганида совлиқларни қўн бўйи яйловда боқиб, фақат соғим учун ва кечқурун қамаш учун қўрага ҳайдаб келинади.

Суйилиб, териси шилиб олинган барранинг қорин бўшлиғи пичоқ билан ёрилиб, у ердаги овқат ҳазм қилиш органлари ташқарига чиқарилади ва улар орасидан ширдонча ажратиلىб, кесиб олинади. Бунда, ширдончани қатқорин ва 12 бармоқли ичак билан бириккан жойларидан қўйимча 4-5 см. ўсимта қоллирилиб кесилади. Сунгра авайлаб қўл билан сиқиб ширдонча ичидаги увуз қатирилган тозаланади. Ширдончани тозалаш учун сув

билан ювиш ёки болмаси пичоқ каби қаттиқ бурмаларни ишлатиш қатъийан манъ этилади. Ёридончанинг сиртки деворлари ҳом чағвидан, қон томигларидадан арабчаб тозаланади.

Тозаланган ёридончаларнинг қатқорин томонидан қолдигинган ўсимтаси ил билан боғланиб, иккинчи учидан хато ёборилади ва бу ҳолатда боғлаб қўйилади.

Ичи ҳаво билан тўндирилган ёридончалар жуёт-жуёт қилиб олиб қўйилган ҳолда соя ва салқин жойда қўритилади. Ҳунда ҳаво ҳароратининг  $+35^{\circ}\text{C}$  оқиб кетиши ва тик тушури қуёш нурлари таъсирида ферментнинг эриб кетишидан ёридончанинг яроқсиз ҳолда келишиги ўнутмаслик лозим. Ёридончалар 2-3 кун давонида қовжисаб қўйилди ва уларни боғланган учлари кесилиб навлагга хилланган 25 лонадан қилиб дасталашиб 2 жойидан ил билан боғлаб, ёғоч ёки картон қўйчаларга жойланган қоронғи, салқин ва қуруқ бинада сақланади.

Узоқсрок муддатга сақланган тайёр ёридончалар тарихар зава кунданлар ва каналар ҳужумидан яроқсизга чиқиб қолишига олиб келиши мумкин. Ҳунийг олдини олиш мақсадида уларга пайтагил, ДДТ, тамоки ченти, капамлик ёки бошқа тур воситаларни сепиш тақиқланади.

Ҳунийг олдини олишнинг энг қулай йаси тайёр ёридончаларни эгтароқ истамолчиларга сотишдир.

### III. Қўй териларига ишлов бериш.

Қоракўлчилик ҳўжаликлари учун асосий нахсўлот ҳисобланган қоракўл териси, жуни ва гўстидан ташқари қўй териси ҳам ларомад манбаи ҳисобланади.

Қўй терилари жуи қопламанинг сифатига қараб илланар ва пўстинбоп бўлиши мумкин. 8439-57 рақамли тайёрлов стандартининг талабларига бинован қоракўл ва жойдаги зот қўйларининг терилари дастанинг пўстинбоп терилари қаторига киритилади. Амалдаги тайёрлов стан

дагги буйима мун қопламийнинг баландлиги 6 см.дан ошқ қўй териларни  
осорун (шөготная), 2,5 см.дан ошқ 6,0 см.боғлангани ргта жунлик (по-  
лушөготная) гурӯҳларга киритилиди, 2,5 см.ва ундан қисқа жунлик тери-  
лар калта жунлик (низкошөготная) хисобланиб, 1184-51 талфиров стандарт-  
нинг боғича чарисол хамаш<sup>е</sup> сифатида қабулланади. Ҳарқилда санаб ўтири-  
ган терм гурӯҳларни учун боғлиқлигини хатид нархлари бир-биридан фарқ  
қилди. Бу тугайли хам қўйларнинг соғилиш муддатини уларнинг терисинда-  
ти мун қопламийнинг баландлигини кинсатга олган ҳолда боғлиқлиқ мақсад-  
га мувофиқдир.

Қўй териларидан ҳар хил турдаги узун ва калта пестин, нимча  
тикилади, чарм хомаш<sup>е</sup> талфировлади. Хомаш<sup>е</sup>ларда бирланча ишлов бериш  
қондачарининг буйилиши оқибатида териларнинг бироз қисми эроқсизга  
чиқиб қолмоқда, анча қисми нуқсонлилиги учун эрзон нархларга сотилимоқ-  
да. Бунга қўйларнинг нотўғри соғилиши, териларнинг қўполлик билан иш-  
лов олиниши, анча кечикиб тузганили, антифосфизлик билан қўритилиши, нот-  
қунай параситларда сақланиши сабаб бўлмоқда.

Қўйларни соғиш унчалик қийин эмас, лекин буни учун маълум да-  
врадада тағзия ва мас унинг талаб этилади.

Қўй тоза, чанги чиқмайдиган тўпроқли майдонда, энг яхлиси тах-  
тасуна устида соғилгани мажбул. Қўй бетизланадиган жойга оқадиган қон-  
ни анғайдиган идиш занатисини қорек бўлади.

Қўйни соғиш уни бетизладан бошланади. Тунда оёқлари боғлан-  
ган қўйнинг боти орқасига қайрилиб бўйи остидан териси узунасига 8-  
10 см.узунлида тилинади, соғига тери остидати қон томирлаги, қизилунга  
ва чағас йондаги қондачангигача кесиледи. 15-20 дақиқа давомиди ҳаласи  
организмидаги қон оқиб бўлган дағҳол терини шилиб олишга киришилади.  
Бу иш осонроқ қилини учун ёшроқ ва майдароқ қўйларнинг орқа оёғи сақ-  
ган соғининг оқсирогидан тери 3-5 см.узунлида тилинади ва, бу терини

српски тегл бистите 0,30-0,35 килограмми хабо обогатити. Хабо хабоон  
танасининг басча кристаларига тожио таркалиб, беризсенгичи жабдан хабо  
пубакичаларига ахраниб чиқариблатан тегл бистига хабо тожио таркалати.

Катта Ёшли қўйлар эришганда тери остига хаво ёборни мамбу-  
рий эмес. Тегини шилиб оғир қўйнинг бўйин ости, тўқининг, қогинининг қон  
ўғаллиғи бўйиб то орқа чиқарил тошитигича пичоқнинг ёткич узи билан  
тўғри чийиқ қўйинишида тилинади, олднинг ва орқа бўйловининг тизза ва  
савран бўғинлари устидан ички тоқоли бўйиб атқариладиган тилик мар-  
казий тилик билан бирлаштирилади. Ана шу тиликлар ёсир тоғига оғир  
қаймасдан атқарилиш зағур, шундагина қон тоғилари қўғи, думаносиб ша-  
кига аға бўлади. Тананинг марказий тилиги пичоқ билан орқа чиқарув  
тоғитигича атқарилиб, думбанинг хунсиз сотки оғирини чийиб ан-  
пантириб чиқилади. Тегини шилиб гавдари орқа бўғидан осиб қўйган ёки  
ийбаси оғир устига ёткизган ҳолда амалга оширилади. Ёлқа ва нозикли-  
гини инобатга олган ҳолда қўй терисини эҳтиётлик билан тошиб, ийртиб  
ёки қосиб қўймадан шилиб оғир танаб атилади.

Мехинги пайтларда меҳнат уюмдошлигини ошириш, нуқсонларнинг олдини олиш мақсадида тегили механизилар ердамида яилиб олиш кені-кўлланилмоқда. Албатта бу иш ҳакаликлараро миқёсида ташкил этилса иш бодур эди, чунки бунда кўз таърисининг сибати анча осийиланарди.

Ишти шиланган қўй терилари таркибида 66-67 % суь бўлиб, буна-  
ка сарнам, илиқ муҳит тарки тўжимасида бўлган заварик нитроосгонинлар  
нинг тез қўнайиши учун 9та қўлайлик.

Қуй териларини нуқсонларсиз узоқ муддатли сақлашга эришиш учун тери тўқимасида зарарли микроорганизмларнинг ривожланиши, қўлай-иши учун ноқулай муҳит яратиш лозим бўлади. Бунга учун тўқимасида ной-трап тузлар эртмасини сингадириб йўли билан у ердаги осмотик босимни кўтариб оқсилли элементларнинг физико-кимёвий ҳолатини ўзгартириш лозим бўлади.

Ана шу мақсадлар учун Ўзбекистон паронитиз терилар тузланади ва бун-  
ца фойдаланиладиган туз таркибига магний хлор қўшилмаси 1,0 фоизгача,  
кальций ва магний сульфати қўшилмаси 1,5 фоизгача бўлишига рўхсат  
этилади.

Терини тузлаш жараёнида терига сепиладиган туз вазнининг 2,4  
фоизи миқдорида паравихлорбензол, тери вазнининг 0,5 - 0,7 фоизи  
миқдорида кремнефторли натрий ишлатилганда яхши натижалар қўлга ки-  
ритилади. Терини тузлашда  $\text{IClO}_3:2$  нисбатидаги ош тузи, сода ва пара-  
дихлорбензол аралашмасидан фойдаланиш тузланган териларда чириш ҳам-  
да туз послярининг бўлмаслигини таъминлайди.

Тузланиш қўнғилдагидек бўлиши учун терининг гуштларда томони  
ёғ, мушак, пай ва тоғай қоллиқларидан тозаланиши керак. Бу ишни ило-  
жи бўлса ММ-3, ММ-4, ММ-200 русумли қирғич станокларида, ЛСК, АОЗ,  
АОЗ-47 русумли рандалаш машиналарида, яъни бўлмаган жойларда қўл  
қирғичлари ёрдамида бажариш мумкин. Гуштларда томони ифлосликлардан  
тозаланмаган, ёрсузлантирилмаган терилар бир томондан қўнғилдагидек  
тузланмаса, иккинчи томондан тузван чиққач бир текис қўрмайди.

Янги шилинган қўй терилари ёрсузлантирилиб бир соатлар чамаси  
совутилгач парҳол тузланиши лозим. Терилар қўйидаги усуллар билан  
тузланиши мумкин: тузланиб, нам ҳолида сақланувчи терилар, "тузлук"усу-  
лида тузланган терилар, тузлаб қўритилган терилар.

Тузланиб, нам ҳолида сақланувчи терилар - қўй териси махсус ёғоч  
пиллапоцлар устига гуштларда томони юқорига қаратиб текислаб ёзилади  
ва қуруқ ош тузи унинг барча қисмларига бирхил қалинликда сепиб чиқи-  
лади, иккинчи тери ҳам шу тартибда унинг устига ётқизиلىб тузланали  
ва ҳоказо. Бир терини тузлаш учун кетадиган туз миқдори янги шилинган  
тери вазнининг ўртача 30 фоизини ташкил қилади, яъни вазни 5 кг. бўл-  
ган терини тузлаш учун 1,5 кг. атрофида туз барфланади. Хўжалик ша-

роитица терилар тузланиши 4-7 кун давом этиб, тузлан чиққан тери вазнининг 45-47 фоизини сув ва 14-15 фоизини ош тузи ташкил қилани. Бу терилар нисбий намлиги 80-90 фоиз, ҳарорати  $+12^{\circ}$  С.гача бўлган муҳитда сақланиши керак бўлани. Нисбий намлиги 75 фоиз ва ундан кам бўлган муҳитда терилар тез намлигини йўқотиб, қуриб қолали, 92 фоиз ва ундан юқори намликка эга бўлган муҳитда эса терилар намикали, тери тўқимасида бузилиш бошланади.

"Тузлиқ" усулида тузлаш - терилар тозаланиб, ёрсизлантирилиб, ювелади, сувлари оқиб бўлгач унинг вазни аниқланади. Сунгра бу терилар сувқлик коэффиценти 2,5 - 4,0 га тенг бўлган туз эритмаси тўлдирилган идишга ботириб, ташлаб қўйилади, яъни бунда терининг бир бирлик вазнига 2,5 - 4,0 бирлик туз эритмаси тўғри келиши лозим. Тузловчи эритма ҳар бир литр сувга 250 - 270 грамм ош тузини эритиб тайёрланади. Бу усул икки тартибда қулланиши мумкин, яъни олдин қуруқ туз билан тузлаб, кейин "тузлиқ" усулини қўллаш ёки бунинг тескарис, - олдин "тузлиқ/" усулини қўллаб кейин қуруқ туз билан тузлаш.

"Тузлиқ" усулида тузлаш  $+15 - +18^{\circ}$  С ҳароратда кичик суний ҳавзаларда, қулбола идишларда амалга оширилади. Бунда терилар вақти - вақти билан қўзғатилиб, аралаштирилиб турилади, тери марзидан ажрадувчи шира ҳисобига суялган эритмага лозим даражада қўшимча туз эритилиб унинг қўққлиги меъёрига етказилиб турилади. Бу усулда терилар 8-10 соат давомида "тузлиқ" эритмасига ботириб қўйилади, ундан кейин 2-3 кун давомида қуруқ туз билан тузланади. Бу усулнинг асосий камчилиги туз сарфининг олатпагига нисбатан 1,5 баробарга ошиб кетишича бўлиб, уни тузатиш мумкин. Сувда эритилган туз вазнининг 1 фоизи миқдорда кремнефторли натрий эритмага қўшилса ва қўшимча қуруқ туз эритиш йўли билан эритма қўққлиги меъёрида ушлаб турилса, ундан 5 маро-

табагача фойдаланиш аъзагига туз сарфини кескин камайтириш мумкин.

Тузлаб қуритиш — юқорида таърифланган тартибда тузланган тери-лар очик ҳавода ёзилган ҳолида қуритилади. Бу усулнинг камчилиги сернам муҳитда сақланувчи териларнинг намиқиб қолиши оқибатида тери тўқимасица бузилиш жараёnlари бошланиши, териҳўр хашоротлар хуружи-га учраш хавси борлигидир.

Қўй териларининг сифати олинadиган даромад миқдорига сезиларли таъсир қилали. Уларнинг навлари мавжуд нуқсон ва илликатлар сонига тери юзасининг қанақа қисмларица уларнинг учрашига қараб ўзгариб ту-рали.

Қишлоқ ҳўжалик ҳайвонларининг терисица учрайдиган нуқсонларни уч гуруҳга бўлиш мумкин:

а. Ҳайвонлар ҳаётлилигига ҳархил тери касалликлари асорати, жун ва тери копламининг жисмоний таъсир оқибатида зарарланиши, боқиш ва асраш шароитидаги камчиликлар туфайли пайдо бўлувчи нуқсонлар. тери-да қутир излари мавжудлиги, жун копламининг қийин ажралувчи тиконлар билан ўта ифлосланганлиги, жун копламининг сийраклашганлига, жун толаларица "оч ингичкаликнинг" мавжудлиги.

б. Нотўғри суйиш оқибатида пайдо бўлувчи нуқсонлар — теридаги тилиқлар, тешиқлар, қирилган жойлар, тери четица кемтиклар пайдо бў-лиши, йиртиқлар ва ҳоказолар.

в. Нотўғри тузлаш ва сақлаш туфайли пайдо бўлувчи нуқсонлар — кун ва териҳўр ҳашоротлар хуружи, жун толалари тукилиши, тери тўқи-масининг чириши, терининг рижим бўлиб қуриши, гуштпарца томонидаги мушак ва ёр қолпиқларининг қириб олинмаганлиги, тери тўқимасининг қаватларга ажфалиб кетиши ва ҳоказолар.

Амалдаги тайёрлов стандарталарининг талабларига бинoан пусти-бoп қўй териларининг биринчи навига четларица 3 донагача, иккинчи

навига асосий майдонида бир дона ва четларида 2 пона, учинчи навига асосий майдонида 5 донадан ва четларида 1 пона нуқсони бўлган терилар киритилали.

Чармбоп қўй терилари ҳам шу тартиб билан навларга хилланиб, яъни биринчи, иккинчи ва учинчи навларга қўйилалиган талаблар юқоридагидек бўлиб, тўртинчи навга учинчи нав талабларига жавоб бермайдиган паст сифат терилар киритилали.

Ҳўжалик раҳбарлари, мутахассислари, фермер ва чупонлар қўйни суйиш мундлатларини белгилашда, уни тўрри суйиш, терисига сифатли бирламчи ишлов бериш, уларни зарарсизлантирмасдан сақлаш қоидаларига риоя қилиш даромад миқдориغا ижобий таъсир қилишини унутмасликлари лозим.

#### IV. ҚЎЙ СУТИГА ИШЛОВ БЕРИШ

Ўзбекистон шароитида қорақўл қўйларининг сут маҳсулдорлиги 60-70 кг.га тенг бўлиб, қўллан уларга қўшимча 250-300 грамм миқдорида қўшимча ем берилса, бу кўрсаткич яна ҳам юқори бўлиши мумкин. Лекин жойларда бу имкониятлардан тулиғича фойдаланилаётгани йўқ, ваҳоланки, бу муҳим омилдан самарали фойдаланиш йўли билан даромад миқдорини кўпайтириш бозор муносабатлари шароитида муҳим аҳамият касб этади.

Қўй сути қимматбаҳо озиқа бўлиб, кимёвий таркибига кўра сигир сутидан анча устундир. Қўй сутидаги қуруқ моддалар сигир сутига нисбатан 1,4 баробарга, ёғ миқдори 1,8 баробарга, тўйимчилиги 1,5 баробарга кўпдир.

Қўнлик сарим миқдори сут бериш/лактация/ даврининг дастлабки икки ойида энг юқори бўлиб, кейинчалик у камайиб боради ва тўртинчи ойнинг охирига бориб деярлик тўхтайдди. Қўйларнинг сарим миқдори

энг аввало озиқлантириш шароити катта таъсир қилади..- яйловлардаги кўк ўтларнинг муллиги, қулдан ем бериш сутдорликни оширишнинг асосий йўлларилир. 3-5 ёшли қўйлар энг юқори сут маҳсулдорлигига эга бўлади.

Қўзиси суғиймга жунатилган бўйдоқ совлиқлар тудасидан йирик гавдали, катта елинли, сорлом ҳайвонлар ажратилиб соғим совлиқлар туруҳи ташкил этилади.

Кунлик сутт ташкил харожатларининг олиб кетганлиги туғайли ферма, бўлимларда "йирма" соғим совлиқлар суруви ташкил этиб, улар учун серҳосил яйловларга қурилган бирор бойдаланилмаётган қура ажратилса ва шу ернинг ўзига сутга ишлов бериш кучма пункти ўрнатилса, соғим мавсумининг самарадорлиги анча ошар эли.

Сориалиган совлиқлар сурувила яйлов шароитига қараб кўпи билан 300-400 бош мол бўлгани маъқул ва улар тул берувчи сурувлардан отар белгилари қўйилган ҳолда танланиб йирилади, соғим мавсуми тугагач совлиқлар яна ўз сурувларига қайтарилади. Ишни шу тартибда ташкил қилиш бир томондан соғим жараёнининг узлуksиз давом этишини, соғимдаги совлиқларнинг ўз вақтида емланишини таъминласа, иккинчи томондан тулнинг энг кизрин палласида чупон-чулиқларни қўй соғими даҳмавасидан озод этади.

Сутдорлигига қараб қўйлар соғим мавсумининг дастлабки 2 ойида кунига 2 мартадан, кейинчалик эса I мартадан соғидади. Қўйлар соғим машиналари ёрдамида ва қулна соғилиши мумкин.

Қорақўлчиликнинг анча тарқққлиги туғайли қўйларни қулда соғим аяъанага айланган. Буни учун соғим майдончалари яқинига иккита, яъни биринчиси соғимга кирадиган ва иккинчиси соғилган совлиқлар қамаланиган қуралар қурилиши, қуралар яқинига қўйларни емлаш учун охурлар урнатилган бўлиши кўзда тутилади.

Соғилган совлиқларни арқонлар ёрдамида қушоқлаш азалдан одат

тусига кирган, лекин бу ил кўп куч ва меҳнат талаб қилмаган тадбирдир. Бунинг урнига соғим майдонига қўйларнинг бошини ўтказиб бўйндан маҳкам тутадиган қўрилмалар / қўйни сунъий урувлаш станогига қабилда / урнатилиши соғим жараёнини енгилаштиради, меҳнат сарфини камайтиради.

Соғим мавсуми арафасида соғлиқлар бирма-бир кўздан кечирилиб, соғломлиги ветеринария кўригидан ўтказилали, елини атрофидаги жун толимлардан қирқиб олинали. Қўйлар ён ва орқа томонларидан соғилади. Сутнинг тоза ва сифатли соғилиши учун ён томонидан соғиш қулайроқ.

Сутнинг ювилган, тоза идишларга соғилиши, тоза ва салқин жойларда ва идишларда сақланиши сут сифатининг пасаймаслигини, бузилмаслигини таъминловчи омилдир. Ўртача бир бош қўйни соғиш учун 2,5 - 3 дақиқа кифоя қилади

Сутнинг қимматли хусусиятларини узоқроқ мулпат павомида сақлаш учун у энг аввало механик аралашмалардан тозаланиши, пастеризация /бруцеллез касаллиги бор хўжаликларда/ қилиниши лозим. Соғим тугалланиши биланоқ сут 2-3 бор қатланган марли, фланел ёки лавсандан сузиб ўтказилиши лозим.

Қўй сути кампан-кам ҳолларда ичилани, ундан кўпинча қатик, сырь ва пишмоқ тайёрлашда фойдаланилади. Ана <sup>шу</sup> маҳсулотлар таъми ва ҳили қўйларнинг яйловда истеъмол қилган ўтларнинг хилларига, сутга дастлабки ишлов бериш сифатига қараб ўзгаради.

Қўй сути ачиш даражаси, тозаллиги, ҳили ва таъмига қараб 2 на ва 4 классга бўлиб қабул қилинади.

## У. ЖУН ХОМАШЁСИ ТАЙЁРЛАШ ВА САҚЛАШ

Жун хомашёси асосан қорақўлчилик ривожланган минтақаларда тайёрланган.

Республикада ишлаб чиқарилаётган жамижуннинг ярмидан кўпроғи-ни шахсий ва хусусийлашган хўжаликлар етиштирмоқда.

Қорақўлчилик хўжаликларида қўйлар билан бир қаторда эчкилар ва туялар ҳам урчиштирилади. Шу тўғйида ҳам тайёрланадиган ялпи жун деярлик қўй, эчки ва туя жунлари билан иборатдир.

Хўжаликларда жун қирқими мавсумига тайёргарлик қўрилганда, қирқим режаси тузилганда ана шу жун бериш манбълари албатта инобатга олинishi лозим. Маълумки, Ўзбекистон шароитида қўйларнинг жун ийлиги 2 маротаба, яъни баҳор ва куз фаслларида, эчкилар ва туяларники эса фақат баҳорда қирқилади, эчки тивити ҳам фақат баҳорда тараб олинади.

Бозор иқтисодиёига ўтиш шароитида Ўзбекистонга четдан келтири-лаётган барча тур маҳсулот ва товарларнинг нархи жуда кўришмоқда кетди ва уни сотиб олиш имконияти барча хўжаликларда ҳам бир хил деб бўлмайди. Ишлаб чиқариш воситаларининг давлат тасарруфидан чиқарилиб, хусусийлаштирилиши улчам ва имкониятлари турлича бўлган ҳархил тоифа хўжаликларнинг пайдо бўлишига олиб келди. Хўжалик шароитида бир томондан жун қирқим агрегатларидан йилига қўй билан 2 маротаба фойдаланиш, иккинчи томондан қирқим механизмлари ва уларга лозим бўладиган зоҳира қисмларнинг анча қимматлиги кичик ҳажмда ишлаб чиқаришга эга бўлган хўжаликларни механизациялашган қирқим ўтказиш имконидан деярли маҳрум қилади.

Баҳолашганки, қирқимнинг механизациялаштирилиши қатор устунликларга эга — қирқим суръати 3 — 4 баробарга яқинлашади, меҳнат унум-

порлиги кескин ошади, "қўйқим" жунлар камойиши, жуннинг текис ва тоза қирқилиши эвазига тайёрланганиган жун миқдори қўпаяди. Ана шу муҳим томонлари ҳисобга олинганиган бўлса қирқим жараёнининг механизациялаштирилиши катта иқтисодий аҳамиятга эга эканлиги яққол бўлиб қолади. Ва бунини учун хўжаликлараро қирқим пунктлари, хўжалик ҳисобида ишловчи турғун ёки кучма ихтисослашган маҳаллий қирқим пунктлари, қирқим отрядлари ташкил қилинса маъқул иш бўлади.

Ҳозирги кун шароитида қирқим мавсумини узоқроқлик билан ўтказиш учун тайёргарлик ишлари йил бошидан бошлангани маъқул, яъни хўжаликда мавжуд пода таркибида жунни қирқиладиган қўй, эчки ва туяларнинг бош сонидан келиб чиққан ҳолда қирқим пункти учун лозим бўладиган техника ва ускуналар, уларга керакли зоҳира қисмлар / улар қўпроқ ҳамдустлик мамлакатлари ҳудудигаги корхона ва заводларда ишлаб чиқилари / барча қўлай йўллар билан аввалдан ҳозирлаб қўйилган бўлиши керак, акс ҳолда уларни излаб топишга вақт етишмай қолади.

Қўйида биз жун сифатида, қолаверса олинаниган паромад миқдорида салбий таъсир қилувчи омилларга тўхталиб ўтамиз. Сифатли, нуқсонсиз жун хомашёсини тайёрлаш учун жун берувчи ҳайвонларни зоогигиена талаблари асосида асрашга, талаб даражасида озиклантиришга алоҳида эътибор бериш талаб этилади. Қатор хўжаликлар қочирим мавсумини яхшироқ яйлов шароитида ўтказиш учун ўзларининг совиқ сурувларини пахтакор хўжаликлар ҳудудига ҳайдашмоқда, қараморигаги майда шохли молларини қишлоғга яхшироқ тайёрлаш мақсадида ҳам қўп хўжаликлар қўй сурувларни уторга, яъни пахтакор хўжаликларнинг ҳосили йилиб олинган маккажухори, бедапояларида боқиши одат тусига кириб бормоқда.

Бу шароитларда қўйларнинг биров семирилиши, эт олиши юз берса, яқинчи томондан қўйларда ўсаётган жун япоғисининг иллатланиши, яъни "қўй тикони" билан ута ифлосланиши юз бермоқда. "Қўй тикони" билан

ифлосланган жуннинг ҳарид нархи анча арзонлашиб кетишми чорвапорларимиз унутмасликлари лозим. Бундан ташқари қишлоқ давомида қўйларнинг нуридан/порида/ тозаланмаган, ифлос, ери балчиққа айланган қураларга узоқ вақт қамалиши ҳам жунни ифлослантиради.

Фойдаланилалиган чорва биноларининг қишлоқ арафасида қоида бўйича юқумсизлантирилмаганлиги оқибатида қурага узоқроқ муддатга қамалган қўйларда қўтир касаллиги пайдо бўлади. Бу хил қўйлардан қирқиб олинган жун япорилари қўпинча иллатли ҳисобланали ва савдо пайтида уларнинг ҳарид баҳоси кампи билан 10 фоизга камайтирилади. Қўтир касаллиги қўзғовчиси бўлган қўтир кананинг бошқа моллар ва сўрувларга тарқалмаслиги учун касал моллар парҳол сўрувлан ажратилиши ва I - фоззлик бентошид ёки I,5 - 2 фоззлик креолин эритмасига чумилтирилиши, улар қамалган бинолар юқумсизлантирилиши керак.

Бўлардан ташқари қўчирим мавсумида ёки лозим топилган вақтда сўрув белгиси ёки бўлмаса сўрув ичида тешкил қилинган гуруҳ белгиси қўйларнинг жун қопламига сузда эрмайилган бўёқларни чаплаш иўли билан қўйни ҳоллари қўп учрайди. Ҳиллаш қоидалари бўйича бўёқ суркалган толимлар жун массасидан ажратилиб, элоҳида тойланади ва улар учун қанақа сифатда бўлишидан қатъи-назар "партмоқин" жун /кленкер/нинг нархи билан ҳақ туланади. Чорвадорлар қўйларни боқиб ва асрашдаги камчиликлар туфайли пайдо бўлувчи ана шу иллатларнинг олдини олиш йўли билан даромад миқдорини анча қўпайтириш имкониятига эгалар.

Иккинчи гуруҳ нуқсонлар қирқим пайтида пайдо бўлади.

"Қийқим" жунлар - қирқимчининг ўз ишига лоқайи муносабати ёки бўлмасам қирқимчининг ўқувсизлиги, тажрибасизлиги туфайли, жунни қирқилаётган қўйнинг тоза чум илтирилмаганлиги, жун қопламисидаги тивет қаватининг етарлича кутарилмаганлиги туфайли пайдо бўлади.

"Қиқим" жунлар қиқимчининг кейчини қийшиқ ушлаши оқибатида қуй терисидеги жун қопламанинг чала қирқилишидан, яъни бир маротаба қиркиб ўтган қайчи "изи"дан тозароқ қирқил учун такрор қайчи ўтишидан пайдо бўлувчи 3 - 4 см. узунликдаги паст бўйлик жун парчаларицир. Амалдаги тайёрлов андоза/стандарт/ларининг талабига бинсан хилланган жун япониси таркибида япони вазнининг ҳўпи билан I - фоизигача миқдорида "қиқим" жун бўлиши мумкин. Шу туфайли ҳам қирқилган жун японисини хиллаш столи устига ёзиб, сифатини аниқлаш олдиққан бирнеча бор силкитиб қоқил йўли билан ундаги "қиқим" жунлардан тозаланади. Хиллаш столининг туридан ўтиб, унинг остига йирилган "қиқим" жунлар паст нав ҳисобланмиш "қлок"ка қўшилиб тойланади ва сотилади.

"Терилик" жун - қиқим пайтида тери парчасининг жун билан биргаликда қирқилиб кетиши. Қоида бўйича хиллаш пайтида жун массасидан шунақа "терилик" жун парчалари ажратилиши керак. Бу нуқсон қиқимчининг эҳтиётсизлиги, лоқайдлиги туфайли, қуйларнинг узоқ муддат давомида қурага қамалиши, қуйларнинг ориқлиги сабабилан жун қопламанинг танага ёпишиб кетганлиги туфайли пайдо бўлави.

"Ўт нарсалар" билан ифлосланган жун - сим, арқон, ип, тойлаш материали каби ўт нарсалар билан ифлосланган жуннинг тойланиб кетиши.

Учинчи гуруҳ нуқсонлар қирқилган жунларни сақлашдаги камчиликлар туфайли пайдо бўлиб, уларга чириган ва қуя тушган жунларни кўришиш мумкин.

"Чириган" жун - нам жунни тойлаб юбориш ёки бўлмаса жунни сернам муҳитда сақлаш туфайли тойнинг ички ҳарорати кескин кўтарилиши оқибатида пайдо бўлади. "Чириган" жун ялтироқлигини йўқотади, узилувчан ва синувчан бўлиб қолади. Бунинг олдини олиш учун тойланмаган жуннинг қуруқ бўлишини таъминлаш, жунни қуруқ, шамоллатиб ту-

пилаллиган биноларда ёроч пиллапожлар устига териб қўйилган ҳолда сақлаш лозим.

"Қўя тушган" жун - қўя напалакларининг жун толаси сиртига қўйилган тухумилан чиқувчи чувалчантсимон қўртларнинг бақат жун толалари билан озиқланиши оқибатида пайдо бўлувчи иллат. Бу иллат туфайли жун толалари барча ғойдали хусусиятлари билан маҳрум бўлади. Бу иллатнинг олдини жун сақланувчи бионинг тез-тез шамоллаб туришини таъминлаш, вақти-вақти билан ржумсизлантириб туриш йўли билан олиш мумкин.

"Чириган" ва "қўя тушган" жунлар истъеомчи ташкилотлар томонидан қабул қилинмайди.

Ҳулоса қилиб айтганда, жуннинг иллатсиз бўлишини таъминлаш катта иқтисодий аҳамиятга эришмоқчилик табиғидир.

Ўзбекистон шароитида урчитилувчи қўилар йилига 2 маротаба, яъни баҳор ва қўз фаслларида жун қирқилади.

Баҳорги қирқимни ўтказиш ўта муҳим ва масъулиятлиқ, чунки йиллик жун қирқимининг 65 - 70 фоизи ана шу қирқимдан олинади. Қирқимни бошлаш вақтини мақбул чегараларга белгилаш ўта муҳимдир ва у қатор омилларга боғлиқ бўлади. Бунда энг аввало қўиларнинг жун қопламиди остидаги тивит қаватининг нақалар кутарилганлиги инобатга олинади. Маълумки, дарах жунли қўиларда мавсумий тулаш баҳор фаслида бўлади. Дарах жунли қўилар терисида турли хилдаги жун толалари - энг дарах улик тола ва қилчиқ, ўртача ингичкаликдаги оралик тола ва энг ингичка тивит толаларининг иллизини ҳайлашганлиги туфайли тулаш жараёни тивит толаларидан бошланиб, бироз вақт ўтгач қилчиқ толаларининг тулаши билан тугайди. Жун толалари асосидаги тивит қаватининг тулаш оқибатида терилан I - 1,5 см.масофага кутарилган пайтида қирқимни бошлаш мумкин, чунки бунда қайчи бақатгина ҳали тулашга улгурма-

ған қилчиқ толаларини қирқанлиги боисилан қирқим енгил кучали, меҳнат унумдорлиги ошани, қирқимчи жисмонан чарчамайли, "қийқим" жунлар чикими кескин камайли, ҳайвон териси деярлик жароҳатланмайли. Қирқим кечиктирилса тивит қаватини ушлаб турувчи қилчиқ толалари ҳам тулаши оқибатида қўйнинг устидаги жун қоплами қисман ёки батамом тукилиб кетали, қирқим миқлори камайди. Бор жун илғиштириб олинмай қолали. Қирқим меъёридан эрта, яъни тивит қавати теридан озод қутарилиб улгурмаган пайтида бошланса қайчи терипа ўсувчи қилчиқ толалари билан биргаликда толимлар асосила бир-бирига чатишиб кетган тивит қаватини ҳам қирқимига тўғри келали. Бу эса қирқимчилан катта жисмоний куч сарфини талаб қилали, "қийқим" жун чикимининг қўпайишига, меҳнат унумдорлигининг пасайишига олиб келали, ҳайвон терисиде ўсувчи жун толаларининг тоза қирқилмаслиги оқибатида қирқим миқлори камайди.

Буялдан ташқари қирқимчи бошлаш муддатини белгилешда республика, вилоят об-ҳавони кузатиш хизматининг кутилалиган об-ҳаво башоратлари албатта инобатга олиниши шарт. Ана шунга эътибор бермай қирқимчи бошлаган ҳўжаликларнинг анча мол чикимига йўл қўйгандари амалиётдан маълум.

Қирқимнинг бошланиш муддатига молларнинг семиз ёки ориқлиги ҳам таъбир қилали. Одатда, қишловдан қийналиб, ориқлаб чиққан қўй-эчкиларда тулаш жараёни ўртача семизликдагиларга нисбатан 10 - 15 кун олдин бошланади, шу туфайли ҳам сурувларнинг қирқим жапвали туртилганда ана шу кўрсаткич ҳам эътибордан четда қолмаслиги лозим.

Қирқимнинг тез ва соз ўтиши учун қирқим олдилан қўйларни чуқултириш муҳим аҳамиятга эгадир. Дағал жунли қўйларда жун қоплами нисбатан сийрак бўлганлигидан уларни боқиш ва асраш вақтида турли сабабларга қўра ҳавода учиб йрувчи чанг ва қум зарралари жун толим-

лари тагига чукиб қолади ёки ёғли-тер билан қопланган тола сиртига ёпишиб қолади.

Шу тариқа ифлосланган қўйнинг жунини қирқиш ўта машаққатлидир, чунки бир томондан қайчини ишлатиш қирқимчидан қўп жисмоний куч сарфини талаб этса, иккинчидан қайчи тез ўтмаслашганлигилан уна тез-тез ўткирлаб, алмаштириб туриш қирқим суръатини кескин пасайтирса, учинчидан жунининг узок вақт давомига азоб билан қирқилиши қўйнинг физиологик ҳолатига салбий таъсир қилади.

Қўйлар махсус жиҳозланган чумилтириш ҳавзаларида қирқимпан бир кун олдин чумилтирилади. Одатда чумилтириш ҳавзаларининг узунлиги 6-8 м.ни, кенлиги 70 - 80 см.ни, чуқурлиги 1,5 - 1,7 м.ни ташкил қилади. Сув билан тўлдирилган бу ҳавзаларга қўй билан кичикроқ I суруннинг қўйини чумилтириш мумкин, чунки қўй танасидан ювилган ифлосликлар ҳисобига сув қуюқлашади, ифлосланади, бунинг устига энди чуқабонлаган лойқалар сузаётган қўй танасининг ва оёқларининг ҳаракати ҳисобига қузғалиб, сув юзасига чиқади, пировард натижада қўйнинг жун қоплами тоза ювилмай қолади. Бунинг олдини олиш учун ҳавза сувини тез-тез алмаштириб туриш жоиздир, суви танқисроқ хўжаликларда бу ишни бажариш анча қийинчиликлар турдиради.

Чумилтириш ҳавзаларининг тағ юзасида 45-50 см. баландликда ёғоч ёки темир панжаралар урнатилса чумилтириляётган қўйлардан ажралган ифлосликлар ҳавза тагига, панжара остига чуқади, чунки қўйнинг тана ҳаракати эъазига пайдо бўлувчи сувнинг ички тўлқинлари ана шу панжарадан пастга томон ўтаолмайди, ҳавза суви унчалик лойқаланмайди - бу эса ана шу сувдан нисбатан узокроқ муддатга фойдаланиш имконини беради.

Баҳор фасли серёғин келган йиллари қўйларни ёмғир сувлари тўпланган табиий ҳавзаларда ҳам бемалол чумилтириш мумкин. Бунда чумил-

тириш тавбирлари билан бонлиқ сарф-харожатлар иқтисод қилинади.

Қирқимга кирадиган қўйларнинг чумилтирилгандан кейин салгина яйловга ёйилиб, 8-10 соат давомида "оч қолдирилиши" қирқим пайтида уларда ичак урналишининг олдини олиш имконини беради.

Қирқим пунктида ишнинг яхши бўлиб, суръати юқори бўлиши кўп ҳисобдан у ерда қабул қилинган кун тартибига бонлиқ бўлади.

Қирқим пунктларининг мақбул кун тартиби тахминан қуйидагича бўлиши лозим:

|                               |               |
|-------------------------------|---------------|
| Қирқим пунктини ишга тайёрлаш | 5,45 - 6,00   |
| Жун қирқими                   | 6,00 - 9,30   |
| Эрталабки нонушта             | 9,30 - 10,15  |
| Жун қирқими                   | 10,15 - 13,00 |
| Тушлик танаффус               | 13,00 - 14,00 |
| Жун қирқими                   | 14,00 - 18,30 |
| Қирқим пунктини йиғиштириш    | 18,30 - 19,00 |

Қўй ва эчкиларнинг жунни умум қабул қилинган тартибда қирқилади. Лекин, ҳайвонлар жунининг тоза ва соз қирқилиши, қўнғилдагидек хилланиб, тойланиши учун қирқим мавсуми арафасида хўжаликларда ёки хўжаликлараро қирқимчи, жун хилловчиларнинг 3 - 5 кўнлик ўқиши ташкил этилиши мақсадга мувофиқдир. Бу маршрутларда майда шохли молларнинг тана тузилиши, жун қирқимининг тезкор усуллари, қирқим машиналарининг тузилиши, уларни созлаб тобига келтириш тартиби, қирқим пайтида пайдаланувчи жун иллатлари ва уларнинг олдини олиш йўллари, қирқим маданияти ва ҳаёт фаолияти хавфсизлиги қоидалари ўқувчиларга батафсил тушунтирилади. Бу хил ўқитиш ишларига тажрибали мутахассисларни, юқори маалакали олимларни жалб қилиш мумкин.

Қирқимчиларнинг қўли "урганиш" учун ластавьял пастроқ насл сифатига эга бўлган сурувалар қирқимга киритилади. Бу ўринда қишлоқ

чиққан ахта қучқорларни ёки тўқиларнинг жунни қирқилиши мумкин. Қирқимнинг охирида касал қўйларнинг жунни қирқилади.

Қирқим пайтида қирқимчидан қўйни азобламаслик, жунни эса иллатсиз қирқиб олиш, баҳорги қирқимда япорини бузмай, парчаламай олиш талаб этилади.

Қирқилган жунлар пунктнинг ўзида амалда бўлган тайёрлов андоза /стандартлар/нинг талабларига биноан хилланиши лозим.

Дарал қўй жунлари 7999-79 рақамли тайёрлов андозасининг талабларига мувофиқ хилланиб, қирқим муҳлатларига кўра баҳорги ва кузги қирқимларга ҳамда қўзи жунларига бўлинади.

Баҳорги қирқим дарал қўй жунларини хиллаш - бу қирқим жунлар қўйнинг устида камидан 7 ой давомида ўсали, унинг таркибида тивит толалари анча кўп, ёғлитерилилиги юқори ва энг асосийси япори ҳосил бўлади. Қирқилган баҳорги қўй жунлари япори, бўрда ва паст навларга ажратилади.

Япори баҳорги жуннинг энг қимматли қисми ҳисобланиб, унга бир кундан яхлит ҳолда қирқиб олинган жун массаси, ярим япори ва турли сабабларга кўра япоридан ўзилиб қолган 100 граммдан кўпроқ оғирликдаги тоза жун парчалари киритилади. Ана шу андозанинг талабларига биноан қирқим арафасида тоза чумилтирилган қўйлардан қирқиб олинган жун тулирича/ паст нав лар бундан мустақилоб/ япориға киритилиши лозим. Япорилар рангига кўра оқ ва оч кўк биргаликда ҳамда рангдор жунларга бўлинади. Жун савбосида оқ ва оч кўк жунларга еҳтиёж кўпроқлигини ва уларнинг қимматроқ сотилиши янобатга олинаниган бўлса, жунларни ранг гуруҳларига ажратиб хиллаш хўжаликлар манфаати учун катта иқтисодий аҳамиятга эга эканлиги ўз-ўзидан аён бўлиб қолади.

Таркибидаги жун толивларининг улчами ҳамда ундаги тивит, қилчиқ ва улик толаларининг салмоғига қараб ҳарбир ранг гуруҳи ичида япори-

лар сифат синфларига ажратилади. Бирор синфга киритилган учун япори ушбуқ назасининг 55 фоиздан ортиқроқ қисми ўша синф талабига жавоб берган лозим. Ҳудудлар жараёнида қорақўл жун япори I ва II, жой-жойи, эчкибой жунлари япори I, II ва III синфларга ажратилади, ҳисор жун япори I ва II синфларга бўлинмайди.

Таркибидagi жун толимларининг ўсимлик парчалари, тиконлар билан ифлосланган дарахасига қараб, тери казғоқлари билан ифлосланишига қараб япорилар ҳар бир ранг гуруҳи ва синфлар ичида қўйилган ҳолат гуруҳларига бўлинади: меъёрли, ҳас-тиконли I ва II гуруҳлар ва иллатли. Ҳас-тиконли гуруҳга энгил ажралувчи / сомон, похол ва бошқа шу кабилар/ ифлосликлари 10 фоиздан ошқроқ бўлган ва қўй тикони билан ифлосланган япорилар киритилади, иллатли гуруҳга эса остки назасининг 50 фоиздан ошқроқ қисми йирик тери кепачи/казғори/ билан ифлосланган япорилар киритилади. Бу борала меъёрли ҳолатдаги япори-ларга нисбатан ҳас-тиконли ва иллатли япорилар анча арзон баҳо-ларга сотилишини таъкидлаш лозим.

Бўрча жун - муҳим кўрсаткичлари билан япоридан деярли фарқ қилмайдиган, лекин турли сабабларга кўра ундан узилиб қолган ва оғирлиги 100 граммга етмайдиган жун парчалари киритилади. Бўрча жун фақат ранги бўйича хилланиб, тойланган.

Паст павлар : "Клок" - салгина ахлат билан ифлослангани учун япори четларидан узиб олинган майда жун толимлари ҳамда хиллаш толимнинг остидан йирнаб олинган "қўйқим" жунлар киритилади.

"Шартмоқли" жун / кизячная, клонкер / - ахлат билан ўта кўп ифлослангани учун ажратилган жунлар.

Паст нав жунлар умуман хилланмайди, фақатгина номлари бўйича бир-биридан ажратилади холос.

Кузги қирқим ва куз жунларини хиллаш - қирқим пайтида япори ҳосил бўлмаганини тўғайли кузги қирқим ва куз жунлари сифат синф-

ларига ажратилмайди, рангига кўра оқ кўк ва рангдор гуруҳларга ажратилади, ҳолатига кўра метёрли, ҳас-тиқоили I ва II гуруҳларга ажратилади.

Эчки жунларини хиллаш — Эчки жунлари 2269-78 сонли тайерлов андозасининг талабларига биноан хилланали.

Таркибидаги тивит, оралиқ ва қилчиқ толаларининг миқдорига кўра эчки жунлари текис толали ярим парал, аралаш толали ярим парал ва аралаш толали дарал бўлиши мумкин:

Текис толали яримдарал эчки жун асосан совет зот эчкиларидан олиниб, улар фақат сралиқ толалардан иборат бўлади, тивити деярлик йўқ. Аралаш толали яримдарал эчки жун кўпроқ тивит беришга ихтисослашган зотлардан олинади, бу жуннинг таркибида оралиқ толалар билан бир қаторда тивит ва қилчиқ толалари ҳам бўлади. Улар оқ, оқ кўк ва рангдор бўлиши мумкин.

Дарал эчки жун икки сифат тоифасига бўлинади: "тивитли" эчки жун, қачонки таркибидаги тивит миқдори жун вазнининг 25-40 фоизи-ни ташкил қилади ва серқилчиқ эчки жун, қачонки таркибидаги тивит миқдори жун вазнининг 25 фоизгачасини ташкил қилади. Дарал эчки жунлари рангига кўра хилланмайди.

Ҳас-чуплар билан ифлосланиш даражасига кўра эчки жун метёрли ва ифлос бўлиши мумкин.

Туя жунини хиллаш — туя жун ҳам эчки жун каби йелига бир меротаба, яъни баҳор фаслининг иккинчи ярмида қирқилади. Туя жунини ослатла қул қайенси билан қирқиб олинади, буни учун туя йилқитилиб оёқлари борланали ва даставвал чап ёнбоши билан ётқизиб, унг томони-лаги жун ва ёл жунлари қирқиб олинади, сўнгра унг ёнбошига ётқизи-либ чап томонининг жунлари қирқиб олинади. Туяни қирқим арафасида чумалтирилмаганиги туфайли жунини қирқим машинаси билан қирқиб

олиш ниҳоятда мушкулдир.

Туя жунини 51С9-77 сонли тайёрлов андозаси бўйича хиллашади. Бунда туя жуни ранггига кўра ранг гуруҳларига бўлинмади. Туя жуни янги ҳосил қилмайди. Таркибидаги тивит ва қилчиқ толаларининг салмоғига қараб, толимларнинг улчамларига қараб туя жуни I/юмшоқ/, II ва III/ёл жуни/ синфларга бўлинади. Мабодо I ва II синфга мансуб жунлар бир-бирига ёпишиб, юмалоқланиб кетган ва уларни титишнинг имкони бўлмаса, бу хил жунлар қизилланган жун ҳисобланади, улар синфларга киритилмайди. Ҳас-чуплар билан ифлосланиш даражасига қараб туя жунлари меъёрли ва ҳас-чупли гуруҳларга ажратилади.

Эчки тивитини тайёрлаш ва хиллаш - эчки тивити бошқа тур маҳсулотлар орасида энг қimmatлиси ҳисобланади. Тивит йўналишидаги эчкичилик билан шурилланувчи ёки шурилланишни ният қилган ҳўхаликлар эчкидаги тивитни тоза ҳолида, юқори сифат билан олиш чораларини кўришлари лозим.

Эчки тивитини икки хил йўл билан, яъни тараб ва қирқиб олиш мумкин.

Тараб олинган, камқилчиқ эчки тивити энг қimmatли ва сифатли ҳисобланади. Бунда тивит маҳсус темир тарақлар ёрдамида тараб олинади. Тивит тараб фақатгина баҳор фаслида амалга оширилиб, у эчкиларнинг терисида ўсадиган тивит ва қилчиқ толаларининг бир вақтда эмас, балки олдинма-кейин тулашга асосланган, яъни даставвал тивит толалари ва улардан биров вақт кейин қилчиқ толалари тулайди. Шунинг учун ҳам тулашнинг биринчи ярмида тараб олинган тивит таркибида қилчиқ толалари жуда ҳам оз бўлади, тулашнинг иккинчи ярмида таралган тивит таркибида қилчиқ толалари анча кўп бўлганилиги боисидан уларнинг сифати анча паст бўлади. Эчкилар тивитини муллатипан олдин тараб ҳам яхши эмас, чунки бунда тўлиғича туламаган тивит

толалари қилчиқ толалари билан биргаликда юлиниб кетапи, эчкилар азобланади, терисидан ҳархил касалликлар чиқиши мумкин, айримлари бола ташлани ҳам мумкин. Иккинчи томондан тивит тарални кечиктириб ҳам бўлмайди, чунки олинапиган тивит тукилабошлаган қилчиқ толалари билан ўта ифлосланади, баъзан яйловларга тукилиб, сочилиши оқибат тивит йирими камайиб кетапи.

Тивит тараш мулатини белгилашда калтароқ жуни эчкилар жун қоплами сиртида тукилабошлаган тивит толалари кўзга ташланишини ва улардан бир-бирига чатишган кўнғироқчалар пайпо бўлишини асос қилиб олинади. Одатда, даставвал ўтган йили турилган улоқ ва такачалар тивити таралани, ундан кейин қисир эчкилар, саркалар, такалар ва она эчкилар тивити таралади. Энг охирида касал, нимжон, ориқ ҳайвонлар тивити таралади.

Биринчи тарашдан кейин эчкилар жун қопламини тивитнинг бир қисми қолани ва уни олиш учун 10-20 кундан кейин иккинчи тараш ишлари ўтказилади ва ундан кейин эчкилар жун қирқилади. Тивитни тараш эчкилар тик турган ҳолида ёки бир ёнига ётқизилган ҳолда ўтказилади.

Эчки тивити 2260-78 сонли тайёрлов андозаси талаблари асосида қилланади. Таркибидаги қилчиқ толаларининг миқдори ва олинмиш услубига қараб эчки тивити қўйидаги сифат синфларига бўлинади:

I-синф/I-тарам/ - таркибида вазнининг 10 - фоизгача қисмини қилчиқ толалари ташкил этувчи тараб олинган тивитлар киритилади.

II - синф/II-тарам/ - таркибида вазнининг 10 фоиздан 20 - фоизгача қисмини қилчиқ толалари ташкил этувчи тараб олинган тивит.

III - синф /жебаж/ - таркибида 20 фоиздан 40 фоизгача қилчиғи бўлган тараш йўли билан олинган тивитлар ҳамда таркибида I фоиздан 40 фоизгача қилчиғи бўлган қирқиб олинган тивитлар киритилади.

IV - синф /жебаж/ - таркибида вазнининг 40 фоиздан 60 фоиз-

гача қисмини қилчиқ тодалари ташкил этувчи тараб ёки қирқиб олинган тивитлар қиритилади.

Эчкилар тивити қирқиб эмас, балки тараб олинганда уларнинг сифати кескин яхшиланади, баҳоси ошади.

Тивитдан олинадиган җаромад миқдориға уларни ранг гуруҳларига ажратиб ҳам катта таъсир қилади, чунки бирхил синфга мансуб бўлиб ранглари турли хил бўлган тивитларнинг баҳоси бир-биридан фарқи қилади. Эчки тивити оқ, тўқ кўк, тўқ жигарранг, оч кўк ва аралаш рангларга бўлинади.

Эчки тивитлари хас-чуплар билан ифлосланиш даражасига қараб меъёрли ва хасли гуруҳларга ажратилади.

Жун хомашёсини тойлаш - ювилмаган қўй, эчки, туя жунлари, қора-молдан олинган тулаш жунлари ҳамда эчки тивитлари 6070 - 78 сонли тайёрлов андозасининг талабларига биноан тойланади, маркировкаланади, сақланади.

Жун ва тивитлар тури, рангги, сифат синфи ва ҳолат гуруҳлари бўйича алоҳида-алоҳида тойланади. Тойланмадиган тивит ва жун очиқ ҳавода қуритилган ҳолатда бўлиши керак. Нам ёки сув сепилган жун ва тивитни тойлаш қатъиян ман этилади. Жун ва тивит тойланган бўлиши ларт.

Қўйидаги ҳолларда жун ва тивитни тойламасдан топширишга рўхсат этилади:

- тайёрлайдиган жун ёки тивитнинг йиллик миқдори 20 т.га етмайдиган тайёрлов илоралари, жамоа, ширкат, фермер хўжаликлари ва бошқа шунга ухшаш хўжаликлар учун.

- тулаган жунлар бўлса.

Жун ва тивит механик эичлагичларда қисилиб, тойланиши керак ва уларнинг оғирлиги 75 - 85 кг. атрофида бўлиши лозим. Умуман ол-

ганда тойларнинг оғирлиги кўпи билан 125 кг.гача бўлишига рўхсат этилади.

Майин ва яриммайин қўй жунларини, текис толални эчки жунларини ва оқ рангдаги бошқа тур жунларни янги, оҳорли матоҳга тойлаш талаб этилади. Қолган жунларни / қўй, эчки, туя ва тулашдан йиғилган жунлар ва паст нав жунлар/ бутун, тоза ювилган ва юкумизлантирилган аввал истъеомда бўлган матоҳларга тойлаш ҳам мумкин.

Юкумли касалликларга чалинган ёки уларга шубҳали бўлган ҳайвонлардан олинган жун ва тивитлар 2 каватли матоҳга тойланади.

Клюнкер/шартмоқли жун/ ҳам икки қаватли матоҳга тойланган лозим.

Жун ва тивит тойларни маркировкалаш - тойларнинг эгаси, унинг ичидаги хомашёнинг белиниб туриши учун тойнинг бетига трафарет ёрдамида бўёқлар билан ёзувлар ёзилади. Бу ёзувларда республика, вилоятнинг номи, тумanning номи, жун ёки тивит эгасининг номи, тойнинг тартиб рақами, тойнинг ичидаги маҳсулотнинг сифати кўрсаткичлари, тойнинг орутто/ умумий/ оғирлиги ва тойнинг нетто/ соф жуннинг/ оғирлиги, жуннинг тоза тола чиқими фоизи, хомашёга амал қилувчи тайёрлов андозасининг рақами қайд этилади.

Юкумли касалликларга чалинган ёки унга шубҳали ҳайвонлардан олинган жун ва тивит тойларининг бетига қўшимча тарзда "Бруцеллез/ ёки бошқа юкумли касалликка/ га чалинган ёки унга шубҳали ҳайвон жун, юкумизлантирилган" деб ёзилган ёрлиқ тиклиб қўйилади.

Жун хомашёсини истъеомдага жунатиш - жун ёки тивит партияси / бир ҳужжат билан жунатиладиган жун ёки тивит тойлари йиғиндисига партия деб аталади / бир маъмурий туман ҳудудида бир жойдан иккинчи жойга жунатилса тойларнинг сифат кайдномаси/ покшпная спецификация/ ва ветеринария хизмати маълумотномаси тулғазилади, партия маъмурий туман ҳудудидан ташқарига чиқарилса у ҳолда тойларнинг сифат кайдно-

маси ва туман ветринария хизматининг ветринария гувоҳномаси тулғазилари.

Жун хомашёсини сақлаш - жун хомашёси яроқсиз ҳолга келмайдиган қилиб сақланиши лозим. Буни учун жун сақланадиган бинолар таъмирланган, юқимсизлантирилган бўлиши шарт. Жун тойлари усти ёпиқ, қуруқ шамоллатиб туриладиган биноларда ёроч пиллапошлар устига тартиб билан териб қўйилган ҳолда сақланади. Биноларга сақлашнинг иложи бўлмаган тақдирда уларни айвонлар тағина пиллапошларга териб қўйган ҳолда усти ва атрофларини нам ўтмайдиган қилиб брезент билан маҳкамлаб ўраган ҳолда ҳам сақлаш мумкин.

#### Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. И.Каримов - Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Тошкент, 1995.
2. С.Ю.Юсупов, Р.Х.Рўзимуралов - Қорақўлчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш технологияси. Самарқанд, 1995.
3. 7939 - 79, 2259 - 78, 2260 - 78, 5108 - 77, 6070 - 78 сонли жун хомашёсига амал қилувчи тайёрлов аннозалари
4. - ЎзРСТ 641-95 сонли қорикўл териларига амал қилувчи тайёрлов аннозаси.
5. - Первичная обработка каракульских шкур/инструкция/ Москва, 1989.

24.04.96.ч да босишга рухсат этилди № 42 буюртма,

3,15 босма тобоқ ҳажми 60x84 1/16, 500 нусха.

---

СамҚХИ босмахонасида чоп этилди,

Самарқанд ш., М. Улугбек. 77.